

Csáki Árpád

Kolozsvár

Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) önéletírása

*Apró munkácskáimmal akarnék
a nemes két Magyar Hazának szolgálni*

Az Udvarhelyi Református Kollégiumban 1797-től kezdődően negyedévszázadon keresztül tanító Szigethi Gyula Mihály életének és munkásságának főbb állomásai korábbi közlésekből ismertek. Marosvásárhelyi diákéveire vonatkozóan magántanítványa, Fogarasi Sámuel emlékiratából meríthetünk, önéletírásának kiadója pedig részletesen kitért Szigethi peregrinációja előtti botrányos cenzúrájára is.¹ Rövid életrajzát megtaláljuk lexikonjainkban,² munkásságát, az udvarhelyi kollégium történetéről írott és közölt munkájának rövid önéletírás-része alapján³ még a 19. század végén udvarhelyi tanárutódai, Kis Ferencz⁴ és Gönczi Lajos⁵ méltatták. A kollégiumi könyvtárban végzett munkájáról és könyvtárának sorsát Jakó Zsigmond kutatásai alapján ismerjük.⁶

Udvarhely városáról⁷ és református kollégiumáról írott munkái mai napig használatosak, ezeket – megjelenésüket követően is – tovább folytatta és bővítette: várostörténeti munkájához készített pótlásait Szádeczky Lajos közölte,⁸ iskolatörténeti feljegyzéseinek kiadása folyamatban van.⁹

Erdélyi művelődéstörténetünk ugyanakkor az Udvarhelyen színjátszó társulatszervező, színjátékkfordító és -írói tevékenysége révén tartja számon.¹⁰

Az öntudatos, megalkuvást nem tűrő, marosvásárhelyi csizmadia családból származó Szigethi már korán felhívta magára tanárai figyelmét, külföldi akadémiákra való készülésekor 1785-ben már az egész erdélyi kollégiumi élet rá figyelt. Vérmérsékletének

¹ Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttínga. Önéletírás (1770–1799)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Juhász István. Bukarest 1974. 336–341. (A továbbiakban: Fogarasi)

² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. k. Budapest 1909. 836–837.; *Új magyar Athenás. Újabbkori protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye*. Budapest 1882–1887. 408.; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977. 2821.

³ *Nemes Udvarhely-széki Rózsákert*. Tudományos Gyűjtemény. 1825. XI. kötet. Pest 1825. 56–59.

⁴ Kis Ferencz: *A Székely-udvarhelyi ev. ref. collegium történelme*. Székely-Udvarhelyt 1873. 54–56.

⁵ Gönczi Lajos: A Székelyudvarhelyi Ev. Reform. Collegium múltja és jelene. *A Székelyudvarhelyi Evang. Reform. Collegium Értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Szerkesztette Gönczi Lajos. Székely-Udvarhely 1895. 44–45. (A továbbiakban: Gönczi)

⁶ Jakó Zsigmond: A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár története. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1977. 249. (A továbbiakban: Jakó)

⁷ Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet Anya-Városának leírása. *Felső Magyarországi Minerva*. Kassa 1828. 1742–1752.

⁸ Szádeczky Lajos: Székely-Udvarhely történetéhez. Szigethy Gyula főljegyzései. In: *Erdélyi Múzeum* XVI. (1899). 220–231. Újabbán Roth András Lajos újra közölte. *Udvarhelyszéke*, 3. évf. (2000). 30–32. sz.

⁹ Csáki Árpád: *Szigethi Gyula Mihály „A Nemes Udvarhely-Széki Rózsákertnek, Vagy a Székely Udvarhelyi Ref. Nr. Collégyom Historiájának folytatása.”* (kézirat)

¹⁰ Hermann Gusztáv: Az ifjúság akarván világosítani. Szigeti Gyula iskoladramái. *Korunk* 1974. 121–126.; Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest 1993. 70–80.

köszönhetően az ígéretes fiatal peregrinációja is megkésített néhány évet. Tanulmányai végeztével, a kor szokásával ellentétben, nem vált lelkésszé, felszentelésére – bár ezt még 1795-ben a kükküllővári zsinat is nehezményezte – nem került sor.¹¹ Életét a tanításnak szentelte. Hazatérte után nem várta nagyenyedi vagy marosvásárhelyi rektorság és katedra, néhány éves főnemesi udvari szolgálata után az udvarhelyi kollégium hívta meg tanárának, ahonnan hosszú szolgálat után vonult nyugdíjba.

Nyomatásban is megjelent munkái mellett munkásságának nagy része mintegy negyven kötet kéziratban maradt (diákkori jegyzetek, peregrinációs feljegyzések és levelezés, fordított vagy saját színdarabok stb.).

Az alábbiakban közölt *Önéletírását* 75 évesen, nyugdíjas professzor korában, 1833-ban Székelyudvarhelyen fejezte be. Visszaemlékezései, bár terjedelmében elmarad a Kovásznai Sándorétól vagy a Fogarasi Sámuelétől, újabb adatokkal szolgál a 18. század végi marosvásárhelyi, és a 19. század eleji Székelyudvarhelyi Református Kollégiumok történetéhez, és e századok erdélyi református lelkészképzéséhez.

Szigethi Gyula Mihálynak fiúörököse nem lévén, halála után könyvtára és kéziratjai egyik része az udvarhelyi kollégiumra,¹² másik vejére, egyetlen lányának – Mariannának – férjére, a sepsiszentgyörgyi származású Nagy Ferencz gidófalvi lelkészre, tőle pedig unokájára, a háromszéki szabadságharc egyik krónikására, a hidvégi református lelkészre, Nagy Sándorra (1824–1900) maradt.¹³

Utóbbi személyében az egykori magántanár és diák: Szigethi és Fogarasi hagyaték is egy kézbe került. Nagy Sándor – anyja ifj. Fogarasi Sámuel lánya volt – őrizte meg Fogarasi Sámuel önéletírását, a Fogarasi könyvtárából „örökölt” mintegy 30 kötetet pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum számára adományozta.¹⁴ Szigethi könyvei és kéziratainak egy része, ugyancsak Nagy Sándor révén, a sepsiszentgyörgyi Nagy család levelesládájával együtt került a Székely Nemzeti Múzeumba, innen az 1960-as évek elején a sepsiszentgyörgyi állami levéltárba.¹⁵

A családi háttér

Marosvásárhely szabad királyi város, Marosszék székes helye, a II. Rákóczi Ferencet fejedelemmé választó országgyűlés színhelye, a sorozatos járványok és a hadi ellátás egyre növekedő adói következtében a 18. század közepére a korábbi időkhöz viszonyítva visszaesett. 1750-ben 633 család lakta, összesen 3160 lélek.¹⁶

A város fellendülését a Királyi Táblának Szebenből ide való áthelyezése alapozta meg (1754). Elsősorban ennek köszönhetően a városban lakó családok száma közel a

¹¹ *Erdélyi Református zsinatok iratai. III. 1771–1789.* Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor. Kolozsvár 2001. 99. (a továbbiakban ERZSI).

¹² Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, Székelyudvarhely. Ms. 5296–5334. A kutatásban nyújtott önzetlen segítségéért Róth András Lajos könyvtárosnak tartozom köszönettel.

¹³ *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1901-ik közönséges évre.* XX. évf. Szerkeszti Benedek Elek. 136–137.

¹⁴ A tulajdonába került Szigethi kéziratokból az udvarhelyi kollégium számára is adományozott. Gönczi, 45.

¹⁵ Sepsiszentgyörgyi Nagy család levéltára. Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy. (A továbbiakban S.Á.L.) Fond 65/11.

¹⁶ Szabó Miklós: Marosvásárhely népessége a XVII–XX. században. In: *Művelődés és gazdaság az új-kori Erdélyben.* Marosvásárhely 2003. 159.

kétszeresére növekedett (1159), lakosainak száma pedig megközelítette az ötezret (4987).¹⁷

Szigethi Gyula Mihály apai felmenőinek ezen ága Magyarországról, Gyula-szigetről származott Erdélybe. Anyai ágon elődei I. Rákóczi György idejében telepedtek meg Marosvásárhelyen. A családalapító – a korábbi váradi hadnagy Elek István – letelepedése után, származási helyéről vette fel a Váradi nevet és látott mesterséghez. Nagyobbik fiát, Pált lakatosmesternek, kisebbiket, Istvánt, Szigethi Gyula Mihály szép-apját, szabónak taníttatta. A Váradi fiúk részt vettek II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában, előbbi ezredkapitány, István hadnagy rangot, majd címereslevelet nyert a fejedelemtől.¹⁸

Id. Szigethi Gyula Mihály és Szabó Kata házasságából öt gyermek született: Zsuzsánna, Mihály, Zsófia, Salomé és Ferencz. Utóbbi kettő már csecsemőkorában meghalt, így Mihály, két nővére mellett, egyedüli fiúgyermekként érte meg a felnőttkort. Zsuzsánna nővére később Olajos Sámuelhez, Zsófia pedig Soós Ferenczhez ment férjhez.

Apja szerény jövedelmű csizmadiamesterségéből tartotta el családját. Fogarasi Sámuel megjegyzi: *Szigeti Mihály a fia volt egy rozsolist és pálinkát áruló szegény özvegyasszonynak, kinek férje míg élt, azt mondják, a piacon foltozó csizmadia volt. De a fiából nagyon nagy tudós ember vált volt.*¹⁹

Régebben azonban a Szigethiek jómódúak lehetettek, hiszen nem sok család büszkélkedhetett még a 18. század derekán házzal a kollégium közvetlen szomszédságában,

¹⁷ Szabó Miklós: 160.

¹⁸ *Magyarországról Nagy Váradról Erdélybe Maros Vásárhelyre az 1641 esztendőbeli török háború miatt bé származott Elek familiának az alább meg írt esztendőig lett terjedésének valóságos írása.*

Anno 1641 az akkori török háború miatt város hadnagyja lévén Nagy Váradról beszámazott öreg Elek István feleségével, két fiával, két szolgálóval Erdélybe Maros Vásárhelyre, csak annyi bonumait húzván el magával, amennyit négy lova székéren olly bosszú útra elhozhatott, egyéb minden bonumja ottan maradt, annak némely részét föld alatt való rejtékben, némely részét pedig atyafiai gondviselésekben hagyván; mintbogy akkor a törökök ülték meg Nagy Váradot, sok esztendőig laktanak ottan, ez okon Nagy Váradról magát nem segíthette mestersége sem lévén, költségben igen megfojgatosított, az honnan városi életmódja fújtatására(!) a kézi mesterséget igen szükségesnek ítélé. Fenn említett nagyobbik fiát, Pált lakatos, kisebbiket Istvánt, adá szabó mesterségre. Mely dispositio után az öregek mindketten hamar kimúlának. Az öreg atya M[aros] Vásárhelyen neveztetett hazájáról Váradi Istvánnak, amint ma is szintén közönséges szokás, hogy a jövenyek többnyire hazájokról neveztessenek, az Elek nevezetnek emlékezete sem volt.

A fenn említett legények derék mesterlegények lettek idővel, és mentenek II.-dik Rákóczi György fejedelem szolgálattára, kik is conventio mellett mind tanult mesterségeikkel s mind (alkalmatosok lévén) akármely reájok bízott udvari szolgálattal a fejedelmet szolgálták híven és serényen. Nem is maradt jutalom nélkül illetlen szolgálattok, mert menvén az említett fejedelem 1657ben nagy haddal Lengyelországra, a fenn említett két legényeket hadi népe közsé számlálván fő tisztékké: Pált ezeres kapitányjá, Istvánt tészi fő hadnagyjá, az holott szerencsétlenek lévén az említett fejedelemnek is élete azon két legények: Pál és István s még két víregek által tartaték meg. Ekkor visszajöven Erdélybe önként ajándékozák meg őket a fejedelem donationalis armalissal. Ezek után mindketten meg házasodván kezdenék attyok bonumairól gondolkodni, egyenlő akarattól Váradra kimenének, az ottan maradt atyafiakra esmérének, de ők azoktól nem esmértének: Kérdeztevéen két fiak vallának, felelének: Mi fiaj vagyunk az nébai időben innen Nagy Váradról elbujdosott város hadnagyjának. Tonábbá: tudakozván azon atyafiak az attyok nevezetéről ők felelvén mondották: mint hogy innen Váradról származott volt, az atyánkot Maros Vásárhelyen hívták Váradi Istvánnak. Végezetre: Hát kegyelmetek így mondanák az atyafiak: holott egyik Lakatos Pál, a másik Szabó István nevezeten vagynak, miképpen lehetnek az említett hadnagnak fiaj, avagy egymásnak egy testvér atyafaj? Ezek felelének: Tanult mesterségünkről neveztetünk, illeténképpen, de onnan nem lehet kétséges a mik egy testvér atyafiságunk, avagy hogy az említett hadnagnak fiaj vagyunk. Hehejt, sőt még az akkori revolutioan a földbe elhermelt jóvait is hogy ha ki nem vebették egyenesen meg mutatjuk. Melyek meg lévén a Nagy váradi atyafiak felelének: Látyáké kegyelmetek, az innen elbujdosott város hadnagyjának a kegyelmetek szülő atyjának a mi atyánk fiának neve volt Elek István a kegyelmeteké is Familiánkról egyenesen így neveztetnek. Hogy ha eddig nem tudta kegyelmetek, kik is mind ketten, úgy mint Nagy Váradi Lakatos Elek, Pál és Szabó Elek István vissza jövenk Nagy Váradról és maradánk Erdélyben M[aros]Vásárhelyen. Sepsiszentgyörgyi Nagy család lvt. S.Á.L. Fond 65/11 Fasc. V. 1–2.

¹⁹ Fogarasi, 76–77.

az *Ebbát utcának a Szent Miklós utcával való egybe ütközésének szegletin*. Itt, ebben az utcában állott Mátyus István (1725–1802), Marosszék főorvosának, akárcsak a br. Kemény családnak késő barokk stílusban épített háza is.

Talán a családi tragédia következtében – apja korai halála, mely a családot nehéz anyagi helyzetbe sodorta – Mihály nem apja mesterségét folytatta, hanem értelmiségi pályára lépett. Szigethi Gyula Mihályhoz hasonlóan az ugyancsak marosvásárhelyi csizmadiacsaládból származó Zilahi Sámuel, 20 majd Marosi Mihály, 21 külföldi akadémiákra feljárást követően professzorsáig, illetve papsáig és főjegyzőségig (generalis notarius) jutottak.²² Sipos Pál (1759–1816) életpályája még közelebb áll a Szigethiéhez: a nagyenyedi szücsmester fia korán elvesztette apját, majd az enyedi kollégium elvégzése után előbb szászvárosi rektor, majd – éppen Szigethi helyébe lépve – a Szirákra költözött gr. Teleki József fiának nevelője. 1791–93 között Odera-Frankfurtban és Göttingában tanult, 1793-tól pedig gr. Teleki Sámuel fiának nevelőjeként működött Bécsben. 1798-tól szászvárosi, 1805-től sárospataki tanár, végül 1810-től tordosi lelkész.

A marosvásárhelyi református kollégiumban

Az 1557-ben alapított marosvásárhelyi iskola a 17. század közepén a nagyenyedi kollégium filialissának számított, ennek törvényeit és felépítését követte.²³ Diákjainak létszáma két tucat körül mozgott és csak igen ritkán érte el a 40-et.²⁴ Iskolatörvényei 1650-ből, diákmatrikulái 1653-mal kezdődően ismertek. Tanrendjét 1663-ból, Fogarasi Mátyás rector idejéből maradtak fenn,²⁵ ekkor a diákok négy alsó: *rudimenta, etymologia, syntaxis és poetica* és három felső osztályba: *retorica, logica, teologia* voltak csoportosítva, ahol továbbra is a latin nyelv elsajátítására helyezték a hangsúlyt.²⁶

Diákságának túlnyomó része székely származású volt, így felvevőterülete elsősorban a tanulók számának mintegy egyharmadát biztosító Háromszékre, továbbá Marosszékre, de a Szászvidékre terjedt ki. Szorosabb kapcsolata lehetett a sepsiszentgyörgyi, alacsonyabb szintű képzést nyújtó református iskolával, melynek rektorai közül a 17. század során több egykori marosvásárhelyi diák került ki.²⁷ A háromszéki partikula azonban II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát követően lehanyaglott, míg a marosvásárhelyi, a Gyulafehérvárról továbbutasított sárospataki diákság befogadásával (1716) a 18. század elején fejlődésének új szakaszát kezdte meg.

1765-ben, amikor az erdélyi református kollégiumokban összesen 2622 tanulót írtak össze, Nagyenyed mögött a második leglátogatottabb erdélyi református iskola a maga 678 kisiskolás és 95 főiskolás diákjával.²⁸ A 18. század közepén, vagoni állapotára va-

²⁰ Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok*. Marosvásárhely 1998. 518. (A továbbiakban: Szabó–Szögi)

²¹ Uo. 313.

²² Fogarasi, 11.

²³ Tonk Sándor: A Marosvásárhelyi Református Kollégium múltjából. *Korunk* 1982. november, 871–877.

²⁴ Tonk Sándor: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged 1994. XVIII–XIX. (A továbbiakban: Tonk Sándor)

²⁵ Békefi Remig: *A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei*. Bp. 1900.

²⁶ Koncz József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. Marosvásárhely 1896. 88–89. Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest 1976. 177.

²⁷ Csáki Árpád: Csernátóni Vajda György kéziratos feljegyzései (1673–1687). *Református Szemle* 2003/6. 753.

²⁸ Fogarasi, 12.

ló tekintettel is elmaradt a rangos iskolák, elsősorban az enyedi kollégiumtól. Bár 1769-ben a Marosvásárhelyen ülésező tanügyi bizottság – Pataki Sámuel (1731–1804) kolozsvári tanár javaslatai alapján – új tantervet dolgozott ki a kollégiumok számára, igazi áttörést nem hozott az iskolai tanrend terén.

A korábbi évszázadhoz viszonyítva ugyanakkor bővült az iskola szervezete. A két előkészítő osztály: Elementaria és Coniunctica után következett a Grammatica, Syntactica, Poëtica, Görög, végül pedig a Logika.

Ebben az időszakban kezdte meg tanulmányait Marosvásárhelyen Szigethi Gyula Mihály is. Az előkészítő osztályokat – a kollégium szomszédságában lakván kintlakóként – végigjárta,²⁹ 1777-ben „subscribált” a kollégium diákmatriculájába.³⁰ Ekkor már a görög nyelv praesese (diáktanítója) és a logika praeceptor (tanítója) volt.³¹ Kicsiny, barna ember, hosszú orral... Szigethi Mihály uram igen szorgalmatos tanuló, de munkás és hasznos tanító ember, igaz hogy kemény ember volt és kisujjomnyi somfa pálcikával vert engemet is, mást is – emlékezik gyerekkori magántanáráról Fogarasi Sámuel.³² A szigorú tanítás-nevelés azonban eredménnyel járt: a marosvásárhelyi iskolába frissen beiratkozott Fogarasi egy év alatt máris két előkészítő osztályt végzett el.³³

Szigethi feljegyzései alapján az 1770-es években 9 osztályból álló oktatás tanrendje a következőket tartalmazta: az Elementaria osztályban a korábbi évszázadhoz hasonlóan még mindig Alstedius *Rudimentaját* és a *Kis catechismust* oktatták. A *Coniunctica* (igeragozás) osztályban a Szenczi Molnár által kiadott Molnár György-féle *Grammaticát*³⁴ tanulták.

A két kisebb osztály után következett sorrendben a latin nyelvtan, a *Grammatica* osztály, ahol a tananyagot Eutropius munkája és katekizmus alkotta. A mondattan – *Syntetica* – osztályban a Kovásznai Sándor által Kolozsvárt kiadott Cellariana Grammaticára alapoztak. A római irodalom klasszikusai közül a Coniuncticában az Eutropiust, Phaedrúst, a Synteticában Corneliust, a *Rbetoricában* Justinust, Cicero orációit elemezték.

Ezt követően a Poetica osztályban klasszikus római szerzők: Vergilius, Horatius, Ovidius munkáit fordították a diákok, illetve a szónoklattannal is ismerkedtek. Utóbbit a vitatkozás mellett a Marosvásárhelyen éppen ekkor meghonosodó iskolai színjátszás is szolgálta. Végül, az utolsó két osztályban a görög nyelvet, illetve logikát tanultak.

Tanárai kapcsán Szigethi ugyanakkor megjegyzi, hogy *minden szükséges tudományokat, a theológiában is vettem fundamentumot, hallgattam a nyelvekben tudós Kovásznai tanítását: deák, görög, sidó nyelveket, úgy a Világ Históriaját is, melyekből tett jegyzéseim ma is megvagnak, nemkülönben a Geometriát is Euklédész szerént.* Ezek mellett önállóan tanulta a francia és német nyelveket, melyek később peregrinációja idejében igen nagy hasznára voltak, franciát pedig a gróf Bethlen és gr. Teleki családok házitanítójaként, később udvarhelyi professzorsága alatt is tanított.

Magántanítványként, gr. Teleki József két fiával – Lászlóval és Istvánnal – együtt legkedvesebb tanárától Fogarasi Pap Józseftől, *a theológiát Ostervald*³⁵ *szerint, a sublimior*

²⁹ *Sem ekkor, sem egész deákságában nem lakott benn a kollégiumban, hanem kinn az anyja házában, mely most is megvagon a kollégium ajtajával szembe, a székház mellett való szegyeletén egy kis ház. Ottan az előházból deszkával egy kis kamra volt elrekesztve, és abban taníta engemet s János Józsefet, János Zsigmondnak, várbeli facommissariusnak fiát.* Fogarasi: *i. m.* 79.

³⁰ Tonk Sándor, 98.

³¹ Fogarasi, 24.

³² Uo. 24.

³³ Uo. 22.

³⁴ *Elementa Grammaticae Latinae*, Szeben 1664.

³⁵ Johannes Friedrich Ostervald (1663–1747).

mathesist, calculus integralist, calculus differentialis, calculus infinitesimalist sat. tanulta. Az aritmetikát, geometriát és trigonometriát – mint arról 1781-ben a Református Főkonzisztóriumhoz írott jelentésében is beszámol – Fogarasi *Wolffius compendiuma*³⁶ szerint tanította.³⁷

Mindezekről Szigethi jegyzeteket készített, melyeket később tanító korában igen jól használhatott, de még diákévei alatt a tanárai is elkérték használatra. *Maga Fogarasi is használta, tőlem elkérve, de az enyémből sok kolozsvári s enyedi deákok leirattak akadémiaira meletelemkor professor Csernátóni is* – írja emlékiratában.

Ebben az időben a kolozsvári református kollégiumban Pataki József Newton szellemében oktatta a fizikát, továbbá Baumeister,³⁸ Krüger,³⁹ Wolf,⁴⁰ Grotius, Pufendorf,⁴¹ Heineccius, Martini⁴² munkáit tanították. Ugyanitt Méhes György Leibniz, Woff és Kant alapján filozófiát adott elő. Enyeden Kováts József Krüger newtoni fizikáját alkalmazta, munkáját le is fordította.⁴³ Ugyanitt tanított a geológus Benkő Ferencz is.⁴⁴

Marosvásárhelyen 1764–1792 között Kovásznai Tóth Sándor (1730–1792) irodalom- és történelemtanár, a wolffianus filozófia egyik hű követője, Basa István teológia-professzor (1774–1800), Szabó Sámuel filozófia- (1776–1779), Fogarasi Pap József filozófiaprofesszor (1779–1784) tanítottak.

Kivételesen nyugati akadémiákat látogattak korábban. Basa István Marburgban tanult, professzorral való kinevezését megelőzőleg nagysajói pap volt. Szabó Sámuel Leidenben tanult, 1779-ben pedig Enyedre választották tanárnak. Fogarasi Pap József Nagyenyed után Bázelen, majd Odera-Frankfurtban, Groningenben, Franekerben, végül Utrechtben tanult. Utódja Csernátóni Vajda Sámuel – Csernátóni Vajda Péter püspök fia – az akkor legnépszerűbb és leglátogatottabbnak számító Göttingában⁴⁵ tanult, majd hazatérve, előbb udvarhelyi tanár volt.

Tanárai közül Szigethi Kovásznai Sándort kedvelte, aki az ifjú tehetségét látván, akadémiaira való kimenetelének támogatását is megígérte, de a filozófia iránti érdeklődését nem nézte jó szemmel. *Hozzám meghidegedett, és filozofiai tanulásomért azt is mondta, hogy ha Akadémiára megyek egy krajcárt sem ad. [...] Maradtam tehát a filozofiával, azaz Fogarasival* – írja Szigethi visszaemlékezéseiben. Bár Szabó Sámuelről úgy emlékezik, mint *ki nekem atyám helyett való vala*, Szigethi legkedvesebb tanára, a császártól a pesti egyetemre kinevezést nyertő, de fiatalon elhunyt Fogarasi Pap József volt, aki ugyan-

³⁶ Wolff, Christian Freiherr von: *Compendium elementorum matheseos universae, in usum studiosae juventutis adornatum*. Editio prima. In Transilvania. Claudiopoli 1773.

³⁷ Fazakas István: *Vallás és neveléspolitikai Erdélyben*. Csíkszereda 2003. 152.

³⁸ Friedrich Christian Baumeister (1709–1785) *Elementa philosophiae recentioris* c. munkáját Kolozsváron is kiadták 1771-ben.

³⁹ J. G. Krüger (1715–1759) hallei professzor.

⁴⁰ Christian Freiherr von Wolff (1679–1754) hallei és marburgi filozófiaprofesszor.

⁴¹ Samuel Pufendorf heidelbergi professzor. Munkája: *De habitu religionis*. 1687.

⁴² Karl Anton von Martini (1726–1800) 1754-től bécsi államjogi professzor. A II. József halála után felállított új kodifikációs bizottság vezetője. Fontosabb munkái: *Ordo historiae juris civilis, De lege naturali positiones*. Viena 1767, *Positiones de jure civitatis*. Viena 1768.

⁴³ Johann Gottlob Krüger: *Elementa philosophiae naturalis*. Claudiopoli 1774.

⁴⁴ Kosáry Domokos: *Művelődés a 18. századi Magyarországon*. Harmadik, kiegészített kiadás. Budapest 1996. 633. (A továbbiakban: Kosáry)

⁴⁵ Kosáry, 516–524.

csak Wolff filozófiáját képviselte és oktatta. A diákok körében nagy tekintélynek örvendő híres tanárt Fogarasi búcsúztatta, temetésére emlékverset írt.⁴⁶

„Közelt az idő az Akadémiára menetelemre”

Hazai tanulmányai végeztével Szigethi – aki már gimnáziumi osztályai alatt tudatosan készült a külföldi akadémiákra – 1785 novemberében állott elő a három erdélyi református kollégiumban kötelező nyilvános megmérettetésre.

Az átfogó vizsga alapos felkészülést igényelt. Erről tanúskodik Intze Sámuel kolozsvári diák – Intze Mihály kolozsvári lelkész és kolozs-kalotai esperes fia – levele is, melyet az éppen nyugati akadémikára készülése előtt Pesten orvosi tanulmányokat folytató, hasonló nevű testvérbátyjához, Intze Mihályhoz írt Kolozsvárról 1784 elején: *az jövő esztendőben, ha Leydában nem is, avagy tsak másuvá el mégyek. [...] A mi a Censuralást nézi, az ugyan főbb Tudományokból a mint gondolom jól véghez mégyek, tsak a Theologatol félek, a Ríctetet most is ugyan tanulom tüzessen, és meg is fogom igen jól tanulni az Endemannal edjütt. Az Naturális Historiát tsak most kezdette el tiszteletes Pataki Moses Uram, abban is tehetsegem szerint igyekezni fogok.*⁴⁷

Szigethi a következőkből készült a megmérettetésre: *afféle régiségekben, ekkleziásai történetekben régen kész voltam. A theológiát Stafferből, Limbornból, Kattenburgból, Turrentinból sat., a filozofiát, morált sat. a Fogarasi tanításából, sok más derék könyvek olvasásából megtanultam, dissertative készültem mindenre.* Vizsgáját Marosvásárhelyen november 14-re írták ki, melyet a kiállított bizonylat alapján egy nappal később sikeresen letett.⁴⁸ *Deákkoromí ezen szerencsémnek erős irigyei voltak, Kovásznai s Basa professorok, sőt a híres pap Borosnyai is, melyet azután velem meg is éreztettek* – írja a vizsga bonyodalmairól feljegyzéseiben, a Fogarasi Pap Józseffel való közeli viszonyának és a tanárai irigységének tudva az esetet.

A cenzúrája kapcsán kerekedett bonyodalmaknak miatt azonban ügye egészen a Főkonzisztórium elé került, olyannyira, hogy „kibocsáttatása” is megkésett és az albizálást is megtagadták tőle, mivel a vizsga után – bár tanárai értékelték a feleletét és ajánlólevelet is írtak a gyűjtögetésre,⁴⁹ amely mellé Gombási István mezőmaradasi lel-

⁴⁶ Fogarasi Pap József balotti chartája, temetésére írt gyászvers, életrajza és Fogarasi Pap József felett tartott balotti oratio. Ms. 386. Miscellanea Szigethiana, a marosvásárhelyi Teleki Téka Kézirattárában.

⁴⁷ Intze Sámuel levele ifj. Intze Mihályhoz. Kolozsvár, 1784. február 1. OSZK Kézirattár, Levelestár.

⁴⁸ Fogarasi, 338. Sepsiszentgyörgyi Nagy család lvt. S.Á.L. Fond 65/11 Fasc. V. 5.

⁴⁹ Méltóságos Tekintetes Patronus Uraink! és jó Patrona Asszonyaink! Tanulásának bővebb előmenetellel leendő folytatására nézve külső országokra menni szándékozó Szigeti Mihály nevezetű jöremenségű és szép készületű ifjú, a M[aros]Vásárhelyi Ref[ormátus] Collegiumban, mindaddig élé minémü szorgalmatossággal folytatta légyen a maga tanulásait, mind az három collegiumban közönséges helyen lett megpróbáltatásának alkalmatosságával eléggé megbizonyította, szorgalmatosságának valósággal dicséretes jeleit mutatván.

Minnekéért az írt ifjat nemcsak akadémiára való menetelre méltónak itéljük, hanem még ennek felette méltóságos és tekintetes jó patronus uraink és jó patrona asszonyainak is alázatosan ajánljuk.

M[aros]vásárhely, 28dike Novembris 785.

Bizonyoságot tézsen ez ifjúnak érdemes voltáról és szép készületeiről

Gr. Teleki Domokos

Inspector curator

Praesentatae in Supr. Refor. Consistorio Cibiniü Die 2a Martü Anno 1786. et extractum per Samuelem Károlyi mpr.

In absentia secretar. consist.

Marosvásárhelyi ref. professorok

Kovácsnai Sándor

Basa István

kész újabb ajánlást adott⁵⁰ – engedély nélkül gyűjtött pénzt peregrinációjára, mi több, a kollégium egyik főpatronusát, gr. Bethlen Pált is megsértette.⁵¹ Az ügy, mely három hónapon keresztül tartotta lázban az iskolai életet, végül gr. Bethlen Pál nyilvános megkövetésével végül február közepén lezárult.

Utlevelére várva, Szigethi ekkor már a nyugati akadémiák helyett a pesti egyetemre való kimenetelt fontolgatta, mégis újabb lehetőséget kapott: Makkai László⁵² helyett ő kapta meg a marosvásárhelyi kollégium marburgi ösztöndíját. Az útköltségek fedezésére azonban továbbra sem kapott gyűjtési engedélyt, pedig ez módfelett fontos volt, hiszen jelentős összeget szedhetek össze (a század közepén Köpeczi Bodosi Sámuel 484 forintot,⁵³ a század végén (1797) pedig Kis Sámuel nagyenyedi diák több mint 367 forintot gyűjtött *az országot végigszaladva*.⁵⁴

Szigethi a kollégiumi alumniát, perceptori fizetését,⁵⁵ valamint a gr. Teleki Józseftől kapott évi 4 forint⁵⁶ jövedelmét spórolta meg (mintegy 500 forintot), és saját költségén indult útnak 1786 őszén, október 21-én *transilvanus hungarusként* alá is írta a marburgi matriculát.⁵⁷ Útjáról, akárcsak nyugati tanulmányai idejében írott naplója és hazaküldött levelei nem maradtak fenn,⁵⁸ így utazásának útvonalát nem ismerjük.

Marburgot elsősorban marosvásárhelyi diákok választották továbbtanulásuk színhelyéül, kihasználva az 1737-ben egyetemi rangra emelt intézmény ösztöndíját, amelyet az erdélyi kollégiumnak tartott fenn.⁵⁹ Legkorábban Szentkereszty András érkezett a kolozsvári kollégiumból 1703-ban, őt két évtizeddel később Wisnyei János enyedi diák követte.⁶⁰

A 18. század folyamán több mint 70 erdélyi diák kereste fel az akadémiát. Túlnyomó részük Marosvásárhelyről indult, mellettük továbbá néhány kolozsvári és nagyenyedi diákot is találunk. Utóbbiak közt volt a későbbi püspök, Abats János (1796–1815) is, aki nagyenyedi tanulmányait követően 1772-ben érkezett Marburgba,⁶¹ ugyancsak Nagyenyedről érkezett 1783-ban br. Kemény Simon fiaival, Herepei Ádám,⁶² a későbbi nagyenyedi tanár is. Kolozsvárról 1774-ben Keresztes József tanult itt, aki hazatérve előbb nagyvárad, majd nagyszebeni lelkész és esperes, végül 1816-tól nagyenyedi tanár lett.⁶³ A marosvásárhelyiek közül Sárkány Szombati Pál 1728 elején

Tsernátóni W. Sámuel

Sepsiszentgyörgyi Nagy család lvt. S.Á.L. Fond 65/11 Fasc. V. 7.

⁵⁰ Fogarasi, 338.

⁵¹ Az 1785. november 14-i vizsgát és annak fejleményeit Juhász István közölte. Fogarasi, 336–340.

⁵² Szabó–Szögi, 307–308.

⁵³ Sámuel Aladár: *Köpeczi Bodosi Sámuel élete és munkái*. Kolozsvár 1929. 6.

⁵⁴ Tonk Sándor: *Albízálás erdélyi városokban és falvakban*. Peregrinatio Hungarorum 9. Szeged 1991. 45.

⁵⁵ „a kollégiumtól alumniában esztendőnként járó negyven forint fizetésemből s perceptori sallariumokból”.

⁵⁶ „Csakhamar alumniát is kaptam a gróf Teleki Józsefét 4 forintost ezüstben, innepkre is Gernyeszre jártam, hogy a vakációkon is az úrfiakkal folytatnám tanulásomat.”

⁵⁷ Szabó–Szögi, 455.

⁵⁸ Szigethi Gyula Mihály: *Levelei. Dissertatioja. Külföldi kiadásainak jegyzéke*. Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára. II. F. 648. A Székely Nemzeti Múzeum menekített anyagával együtt megsemmisült 1945-ben.

⁵⁹ A marosvásárhelyi kollégium marburgi ösztöndíjáról ld. Koncz József: A marburgi (Hessen) magyar stipendium vázlatos története és mostani állása. *Protestáns Közöny* 1898.

⁶⁰ Szabó–Szögi, 506.

⁶¹ Uo. 45. Tétsi Miklós nevű diáktársa (Tétsi Sámuel marosvásárhelyi tanár fia) emlékkönyvét Marburgban 1773-ban írta alá. OSZK Kézirattár Oct. Lat. 687.

⁶² Uo. 215

⁶³ Szabó–Szögi, 258.

érkezett Marburgba, őt 1734-ben Esztergomi Zsigmond⁶⁴ és Paksi János⁶⁵ követték. Egy évvel később érkezett Tétsi Sámuel, aki hazatérve másfél évtizeden keresztül a marosvásárhelyi kollégiumban tanított.⁶⁶ Tétsi marburgi diáktársa volt Vátzi János,⁶⁷ akivel együtt a hesseni fejedelem alumniának örvendett. Kolosi János marosi esperes 1741-ben írta alá az akadémia diákkönyvét.⁶⁸ A híres marosvásárhelyi orvos, Mátyus István is itt tanult az 1750-es évek közepén.⁶⁹ Ugyancsak orvosi tanulmányokat folytatott 1755-ben és nyert orvosdoktori címet Benedek János, aki hazatérve előbb Kolozsváron működött, majd Belső-Szolnok vármegye tisztiorvosa lett.⁷⁰ Benkő Mihályt 1753-ban végezte itt tanulmányait, hazatérve pedig 1757–1773 között a marosvásárhelyi kollégium tanára volt. Arдай Sámuel másfél évtizeddel később, 1768-ban tanult a hesseni akadémián, hazatérve székelyudvarhelyi lelkész és esperes volt.⁷¹ Nagybaconi Intze Sámuel kolozsvári lelkész 1779-ben tanult a városban.⁷²

Szigethi harmadmagával érkezett Marburgba. Társai ugyancsak vásárhelyi diákok voltak: Török Sámuel⁷³ és Imreh Sámuel.⁷⁴ Utóbbiról Fogarasi Sámuel a következőképpen emlékezett: *nagyon híres legény volt a kollégiumban, és Szigetinek lelki barátja. Együtt voltak akadémián Marburgban, de nem együtt cenzuráztak, mert Szigeti nem engedte meg, hogy vele is senki is éléálljon.*⁷⁵

Szigethi itt többek között dr. Samuel Endemann teológiai kurzusait, Michael Conrad Curtius történelmi kurzusait (Európai királyságok története, Német-római Birodalom története) hallgatta. Tanáraival a későbbiekben is kapcsolatban maradt, a levelek nem maradtak fenn, az innen Erdélybe hazaküldött levelei sem. Pedig már ekkor szép számmal akadtak kérői otthonról a tanítói hivatalra. Ezek közül végül – Aranka György és Mátyus István tanácsára – gr. Bethlen Sándor felkérését fogadta el, hazatérését követően három évre kötelezve el magát a gróf fiai mellé.

Kétéves marburgi ösztöndíját kitöltötte, erről tanúskodnak nevezett tanárainak és Franciscus Coing teológiaprofesszornak, az alumnusok ephorosának 1788. augusztus 11-én kelt igazolásai,⁷⁶ majd Göttingába sietett, ahol a második tanulmányi félév október közepén kezdődött.

Közismert, hogy a 18. század második felében a németalföldi egyetemek erőteljes vonzást gyakoroltak az erdélyi diákokra.⁷⁷ Méhes György (1746–1809) kolozsvári tanár,⁷⁸ aki 1771–73 között Göttingában, majd Tübingenben és Utrechtben is tanult, a

⁶⁴ Uo. 155.

⁶⁵ Uo. 354.

⁶⁶ Uo. 470.

⁶⁷ Uo. 488.

⁶⁸ Uo. 270–271.

⁶⁹ Uo. 316.

⁷⁰ Uo. 77.

⁷¹ Uo. 57.

⁷² Uo. 237.

⁷³ Uo. 478.

⁷⁴ Uo. 235.

⁷⁵ Fogarasi, 80.

⁷⁶ S.Á.L. Fond 65/11 Fasc. V. 24–28. Az innen küldött levelezése és dissertatiója 1945-ben a Székely Nemzeti Múzeum anyagával együtt pusztult el.

⁷⁷ A magyar diákok 18. századi göttingai tanulmányairól röviden ld. Kosáry, 516–524. A várost és egyetemét az 1796–97-ben itt diákoskodó Fogarasi Sámuel leírása alapján jól ismerjük. Fogarasi, 230–240.

⁷⁸ Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyházförténeti lexicon*. 3. javított, bővített kiadás. Szerkesztette Ladányi Sándor. Budapest 1977, 398. Peregrinációs naplója rokoni kapcsolat révén – Herepei János

következőképpen kérte 1788-ban leideni tanulmányait követően hazatérését fontolgató sógorát, Intze Sámuel a Németalföldre való átmenetelre: *Sajnálom hogy Sogor Uram le tette elméjét a Hollandiában való menetelről, mert noba látni nem igen nagy gyönyörűség s annál kevesebb haszon, de még is Hollandiában meg fordulni és ha sokat nem is mulathat is ottan, a helységei, a népei, az oda való élet és kereskedés modját meg szemlélni, az ottan lévő nevezetesebb Tudosokat személy szerént is meg esmérni itéletem szerént kár volna el mulatni.*⁷⁹ A sógori tanács meghallgatásra ugyan nem talált, mert Intze Sámuel rövid időre Göttingába ment át tanulni.

Miért ment Szigethi is Göttingába, hiszen 1787 végén Incze Mihály kolozsvári lelkes és esperes is arra utasította fiát, hogy hagyja a költséges hannoveri várost és Németalföldre menjen?⁸⁰

Választásában elsősorban patrónusa akaratát sejthetjük, hiszen gr. Teleki József fiai és Szigethi korábbi marosvásárhelyi magándiáktársai: Teleki László és István éppen három évvel korábban (1785) iratkoztak be az egyetemre. Ugyanakkor – szintén patrónusa megbízására – még Marburgban megkezdte a nyugati akadémiákon folyó oktatási módszerek leírását, a további adatgyűjtéshez pedig legalkalmasabb helyszínt a göttingeni egyetem 140 000 kötetes könyvtára jelentette.

Ugyancsak marburgi évei alatt vett részt azon a pályázaton, amelyet a gr. Teleki Sámuel is tiszteletbeli tagjává választó (1799)⁸¹ göttingeni Királyi Tudós Társaság hirdetett meg, Szigethi munkája „illy mondás alatt: *Veritas utilis, error maximi* ugyan nem nyerte el a felajánlott díjat, ismertetése azonban a helyi újság⁸² hasábjain is megjelent.⁸³

A Georgia Augusta egyetemen ekkor több erdélyi is tanult, köztük Pataki Sámuel – a későbbi híres kolozsvári orvos, aki 1787-től hallgatott itt orvostant,⁸⁴ Intze István,⁸⁵ Kibédi Sámuel,⁸⁶ a brassói Orendi Márton.⁸⁷ Mellettük III. György angol király fiait is tanuló társaiul tudhatta. Az itteni tanárok legjobbainak előadásait hallgatta, amint írja *volt szerencsém a híres professzorokkal Michaelissel,⁸⁸ Richtervel,⁸⁹ Lichtenberggel,⁹⁰ Slottzerrel,⁹¹ Gattererrel,⁹² Lessel,⁹³ Heynével,⁹⁴ Kasztnerrel⁹⁵ sat. megesmérkedni.*

(1763–1812) Méhes veje volt – Herepei János múzeumigazgató tulajdonában volt, és tudomásunk szerint a Székely Nemzeti Múzeum menekített anyagával együtt 1945-ben pusztult el.

⁷⁹ Méhes György levele Intze Sámuelhez. Kolozsvár, 1788. január 29. OSZK Kéziratár, Levelestár.

⁸⁰ Id. Incze Mihály levelei ifj. Incze Mihályhoz. OSZK Kéziratár, Levelestár.

⁸¹ Futaky István: Teleki Sámuel és Göttinga. In: *Erdélyi Múzeum* 59. k. 1997. 3–4 sz. 354–357.

⁸² Feltehetően a Schlözer által szerkesztett lapok egyikében: *Briefwechsel, Göttinger Musenalmanach* vagy *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. Elsősorban az utóbbi hasábjain jelent meg sok, hasonló jellegű recenzió. *A magyar sajtó története I. 705–1892*. Főszerk. Szabolcsi Miklós. Budapest 1979. 79.

⁸³ A pályázat kapcsán Szigethi kedvelt tanára Fogarasi Pap Józseffel példázódik, aki előbb 1772-ban a flessingi tudós társaság, majd egy évvel később a leideni társaság pályakérdéseire küldött be munkákat, mindkettő nyomtatásban is megjelent.

⁸⁴ Szabó–Szógi, 358.

⁸⁵ Uo. 238.

⁸⁶ Uo. 261.

⁸⁷ Uo. 352.

⁸⁸ Johann David Michaelis (1717–1791): teológus, biblikus és orientalista, göttingai fizikaprofesszor.

⁸⁹ Aug. Gottlieb Richter (?): göttingai orvostan professzor.

⁹⁰ Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799) göttingai fizikaprofesszor.

⁹¹ August Ludwig Schlözer (1735–1809): göttingai történelemprofesszor.

⁹² Johann Christoph Gatterer (1727–1799): göttingai történelemprofesszor.

⁹³ Gottfried Less (1736–1797)

⁹⁴ Christian Gottlob Heyne (1729–1812): göttingai klasszika-filológia-professzor.

⁹⁵ Abraham Gotthelf Kastner (1719–1800): jogászprofesszor.

Feltehetően egy félévet töltött a hannoveri városban, innen pedig gr. Bethlen Sándor kérésére – aki *a királyi gárdába akarná készíteni* – rövid ideig Stuttgartban katonai tudományokat, azaz *Taktikát, Pyrotechnikát, Architektúrát* hallgatott. A katonai pályát választó erdélyi főnemes ifjak a 18. század végén elsősorban a Mária Terézia által alapított bécsújhelyi akadémiát és hadmérnöki iskolát (1754) látogatták, amelyet az osztrák örökösödési háború után 1751-ben indított be. Itt tanult többek között rövid ideig gr. Teleki György⁹⁶ és gr. Bethlen Pál is (1797).⁹⁷

Ezzel szemben a 18. század végén Szigethi volt az egyetlen erdélyi diák, aki megfordult a Karl Eugen herceg általa alapított stuttgarti akadémián (Karlsschule), amelyen 1773-tól jogi és orvosi tanulmányokat folytatott Friedrich Schiller, a német drámairodalom legjelentősebb képviselője is.

Szigethi feltehetően 1789 nyarán hagyta el Szászországot és ment át Bécsbe, ahol mintegy esztendőn keresztül *a híres Sonnenfels[?]*,⁹⁸ *Mellberget, Marber Fisiológiáját* tanulta gr. Teleki József újabb anyagi támogatásával. A híres Sonnenfels mellett Szigethit is különösen az orvosi tudományok iránti fogékonyság vitte Bécsbe. Ezzel a híres Mátyus István marosvásárhelyi orvos példáját kívánta követni, akit gyerekkora óta ismert, szomszédsági viszonyukból adódóan. Nem kizárt, hogy éppen ennek javaslatára választotta a bécsi egyetem orvosi fakultását, ahová Mátyust három évtizeddel korábban Gerhard van Swieten⁹⁹ hírneve vonzotta a németalföldi akadémiák látogatása után. Itt érkezett a hír az udvarhelyi történelem katedrára történt meghívásáról, korábbi elkötelezése azonban nem tette lehetővé, hogy elfoglalja a Benkő József eltávolítása után üresen maradt tanári állást.

1790 nyarán hazatért, II. József király halálának híre azonban már Nagyszebenben, gr. Bethlen Sándor fiainak magántanítójként érte,¹⁰⁰ akárcsak az egy évvel későbbi küküllővári zsinat (1791), mely Bodola János enyedi tanár mellett Zilahi Sámuelnek – Szigethi későbbi udvarhelyi tanártársának – Endemann wolffianus teológiájáért eljárást indított, a dogmatika tankönyvek visszavonását határozva.¹⁰¹

Gr. Teleki József, aki vásárhelyi diák korától támogatta, katedrát igyekezett szerezni Szigethinek. Előbb Enyedre, majd miután gr. Bethlen Sándor ellenkezésére ide Herepei Ádámot választották, Máramaroszigetre próbálta áthelyezni. Amellett, hogy halálig a marosvásárhelyi kollégium főkurátora volt, Teleki több iskolát is támogattott, ezek közül is kiemelten a máramaroszigeti gimnáziumot.¹⁰² Valószínűleg a nyugati peregrinációra induló Hari Pétert¹⁰³ kívánta Szigethivel helyettesíteni, sikertelenül. Szigethi továbbra is Nagyszebenben maradt.

Feljegyzése szerint a Bethlen fiúknak a következő tárgyakat tanította: *rhetorikát, poésist taníték s gyakoroltaték elébb velek, azután a filozofiát kóstoltatám, de bévezetém a statisztiki-*

⁹⁶ Szabó–Szögi, 464.

⁹⁷ Uo. 86.

⁹⁸ Joseph von Sonnenfels (1732–1817): a politikai tudományokprofesszora Bécsben.

⁹⁹ Gerhard van Swieten (1700–1772): Mária Terézia udvari orvosa, a nagyszombati egyetem orvosi karának megszervezője (1769).

¹⁰⁰ Ebből az időszakból maradt fent a *Formula Juramenti Cancelliarum* (1790) kéziratos kötete. Székely Nemzeti Múzeum Kézírtattára Ms. 365.

¹⁰¹ Kolumbán Vilmos: *Törvényhozó egyház*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 9. Kolozsvár 2002. A zsinat végzéseit ld. ERZSI-IV. 39.

¹⁰² F. Csanak Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest 1983. 159–161. (A továbbiakban: F. Csanak Dóra)

¹⁰³ Szabó–Szögi, 208.

kaiba, geográfiába, historiába.¹⁰⁴ Ezt követően került sor a bevezetésre az aritmetikai, geometriai, algebrai, mechanikai, valamint a hadi tudományokba.¹⁰⁵ A szebeni közönség kedvéért nyilvánosan tartott vizsgáztatás alkalmával br. Bánffy Farkastól felkérést is kapott Erdély statisztikája megírására, a munka azonban nem készült el.

A családtól megválva, 1792 elején br. Radák István – aki korábban ugyancsak a göttingai egyetem diákja volt – Csernátoni Vajda Sámuel marosvásárhelyi tanár közvetítésével próbálta éves 200 magyar forint fizetéssel megnyerni Szigethit gyermekei mellé magántanítónak.¹⁰⁶ A báró ajánlatát, de a mezőmaradasi lelkészszégre szóló meghívást is visszautasította, patrónusa és jótévője szolgálatába állt fél évre, László nevű fia olvasó- és dolgozótársaként. Ekkor ismerte meg, majd vette feleségül a Teleki kisasszonyok (Polixenia és Anikó) svájci származású nevelőnőjét, Hollard Marianna Elisabethát, akitől egy leánygyermek született: Marianna.

Két évvel később újra kilátásba került a nagyenyedi katedra. A Kovács József halála miatt megüresedett állást azonban – Teleki próbálkozásai ellenére – nem kapta meg. *Tsudállom hogy Enyedre Szigethi Uramat nem tették. Mert ilyen embert bizony az olyan statiora a két Hazában sem ismerék* – méltatlankodott a döntés ellen Teleki József 1795 végén fiának írott levelében.¹⁰⁷

Az újabb kudarcot követően Szigethi rövid ideig gr. Toldalagi Lászlóné egyik pártfogoltjának magántanára, a meghíúsult nagyenyedi tanárkodás helyett végül Teleki sógorához, Wartensleben gróf bécsi udvarába küldte, nővére gyermekeit tanítani, megelőlegezve ugyanakkor, hogy nemsokára a lőcsei lelkészi és tanári állást kijárja neki. Utóbbiakra azonban már nem kerülhetett sor, kegyes és *felejtethetlen földi jöltévője*, gr. Teleki József 1796 kora őszen meghalt.¹⁰⁸

Szigethi családjával együtt hazatért Bécsből, és most már a patrónusa által küldött támogatása hiányában, kénytelen-kelletlen, családjától külön lakva, rövid ideig Kutyalván Szentpáli Elek ítélmesternél tanítószkodott.

1797 februárjában végül megérkezett a meghívás a Bodola Sámuel halálával megüresedett udvarhelyi katedrára.

Az udvarhelyi kollégium a 18. század végén és a 19. század elején

Az 1639. évi zsinati jegyzőkönyvekben püspöki felügyelet alatt álló intézményként emlegetett székelyudvarhelyi iskola¹⁰⁹ Bethlen János adományára folytán Apafi idejében már a korábbinál magasabb szintre emelkedett tanintézmény. Első rektora Letenyei

¹⁰⁴ Szigethi Gyula Mihály: *Statisztika és Hazza törvényeiről*. 1790. Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára Ms. 221. A vegyes tárgyú kézíratait, másolatait magába foglaló kötet további tartalma: *Le Spectateur on le Socrate moderne*. (magyar nyelvű kivonattal), *Speculum Pontificum*. (magyar nyelvű kivonattal), *Statisztika és Hazza törvényeiről*, *De Jure Civili*, *Az erdélyi történeteket illető kézírásoknak újabb és bővebb Laistroma*, *Magyar nyelv-tanok írói és apróságok*.

¹⁰⁵ Bővebben ld. *Azon methodusok melyeket követtem az urfiak tanításokban*. Szigethi Gyula Mihály kézíratai XXVI. Székelyudvarhelyi Református Kollégium Könyvtára, 5318. sz., 127–134. A kutatásban nyújtott segítségért Roth András Lajos könyvtárosnak tartozom köszönettel.

¹⁰⁶ Br. Radák István levele Csernátoni Vajda Sámuelhez. [Magyar]Bénye, 1792. március 7. MOL P 79 1 csomó II. 161–164.

¹⁰⁷ F. Csanak Dóra, 245.

¹⁰⁸ Széki gr. Teleki József 1796. szeptember 1-én halt meg Pesten.

¹⁰⁹ Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzése 1660–1762*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta Buzogány Dezső–Sipos Gábor. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3. Kolozsvár 1999. 47. (A továbbiakban: Bod)

Pál, Teleki Pál udvari papja lett, aki nagyenyedi mintára szervezte meg a gimnáziumot. Tanrendjét tekintve az alsóbb osztályokat négy klasszisa osztották.¹¹⁰ Kezdetben nem voltak alumnussai, 1677 körül már volt kettő. 1670–1680 között a négy alsó osztályt (ethimologia, syntaxis, poesis, rhetorica) több mint 120-an végezték el.¹¹¹ A meglévő négy mellé Rozgonyi János rektor újabb két osztályt állított fel: a parvistákét és rudimentistákét. Így az 1710-es évek elején a diákok három klasszisa oszoltak: az alsó osztályba (parvisták) az olvasók és rudimentisták, a középső classisba a grammatisták és syntaxisták, a legfelső classisba pedig a poeták és rhetorok tanultak.¹¹² Ugyanebből az időszakból (1714) ismert az iskola 11 pontból álló constitúciója is.¹¹³ A 18. század derekán közel félezer (498) diák tanult itt.

Backamadarasi Kiss Gergely (1737–1787), aki korábban maga is marosvásárhelyi diák volt és nyugati peregrinációját követően érkezett Székelyudvarhelyre, itteni tevékenysége (1768–1787) az iskola szellemi felzárkózását és anyagi felemelkedését jelentette, utóbbi eredményeként épülhetett fel a kollégium új épülete is. Iskolatörténeti munkájában Szigethi így emlékezik meg róla: *testében Kis, de lélekben Nagy Gergely vala. Mindenekben igen dicséretes, de főképpen az igazgatás, és fenyték törvényeinek megtartásában oly szerencsés, hogy az ifjúság félne is, szeretné is.*¹¹⁴

A Főkonzisztóriumhoz írott jelentése alapján Kiss Gergely, 1771–1775 között, a következő tárgyakat tanította Udvarhelyen: 1770 szeptembere és 1773 júniusa között a polémikus dogmatikát, majd ezt követően 1775 májusáig a pasztorális teológiát. A héber nyelvtant a Teremtés könyve és a Zsoltárok könyve alapján, a görög nyelvet János evangéliuma alapján, a katekézist a Heidelbergi Káté alapján tanította. Továbbá logikát, ontológiát, kozmológiát, pszichológiát, természeti teológiát, gyakorlati filozófiát, természetjogot és erkölcsfilozófiát is előadott. A történelmet Krisztus születéséig tanította, a fizikát pedig Krüger alapján oktatta. Ezek mellett aritmetikát, geometriát, trigonometriát, mechanikát, hidrosztatikát, aerometriát, optikát, katoptrikát és asztronómiát is tanított.¹¹⁵

¹¹⁰ Kis Ferencz: *A Székely-Udvarhelyi ev.ref. collegium történelme*. Székely-Udvarhelytől 1873. 19.

¹¹¹ Uo. 21.

¹¹² Apjáról – Benkő Mihályról – és ennek udvarhelyi diákéveiről megemlékezve, az udvarhelyi kollégium 18. század eleji állapotáról Benkő József a következőképpen ír: *Deákságának második esztendejében mindjárt praeeptornak tette a parvisták classisokba, mely az alsó classis volt, hova az olvasók és rudimentisták jártak. Itt dicséretes exament producálnán, tette praeeptornak a középső classisba, hová is a grammatisták és syntaxisták voltak kötelesek. Azután tette a legfelső classisba, (mert akkor csak ezen három classisok voltak), melyben a poeták és rhetorok tanultak.* Benkő József: *Filius Posthumus*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Csáki Árpád–Demeter László. Erdélyi Tudományos Füzetek 14. Kolozsvár 2004. 88.

¹¹³ Bod 86.

¹¹⁴ Szigethi Gyula Mihály: Nemes Udvarhely-Széki Rósáskert. *Tudományos Gyűjtemény* 1825. XI. 50–51. Idézi Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest 1993. 62.

¹¹⁵ Kolumbán Vilmos József: *Backamadarasi Kiss Gergely*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 15. Kolozsvár 2005. 70–71.

Bár rektori idejében újabb két osztállyal bővült az iskola szervezete (görög és logika), és a hangszeres zeneoktatás is beindult, a kollégiumnak mégis csak egyetlen állandó tanára volt. 1780-tól a hosszas próbálkozások eredményeként felállított második katedrán, öt éven keresztül Csernátoni Vajda Sámuel bölcseletet, természettant és mennyiségtant tanított, ennek Marosvásárhelyre történt távozása után a tanítást Bodola Sámuel vette át.¹¹⁶ A teológia katedrára Backamadarasi halála után Benkő Józsefet választották, ennek eltávolítása után pedig 1789-ban Zilahi Sebes Jánost hívták meg.

Ebben az időben – Fogarasi önéletírása alapján – Marosvásárhelyen a conjunctica osztályban Langius *Colloquium*-át és Eutropius *Historiájának* első két könyvét, a Grammatica osztályban *Eutropiust* és *Phaedrust*, a Syntacticában *Corneliust* és *Cicero leveleit*, a Rhetoricában Cicero *Oratiót*, a Poeticában Vergilius *Aeneidjének* és Ovidius *Tristiumának* részleteit, a Görög osztályban az Újtestamentumot. Az 1780-as évek elején felállított Német classiban Gellért leveleit fordították magyarra, a Logica classisban *Corneliust* és Cicero *Oratiójának* részeit,¹¹⁷ azaz összességében azt a tananyagot, melyet két évtizeddel korábban Szigethi is tanult.

Ezek mellett, ugyancsak Fogarasi feljegyzései szerint, Nagyenyeden a Logica osztályban Holberg *Egyetemes történelmét* és Curtius *Nagy Sándorról való históriás-könyvét* is tanították.¹¹⁸

Szigethi 1797-ben érkezett Udvarhelyre az egy éve üresen álló második tanári állásra. 1799-ben, Teleki József feljegyzései szerint, a tanuló gyermekek száma több mint 700, a kollégistáké 98, az alumnusoké pedig 32 volt.¹¹⁹

Annak ellenére, hogy az 1794-ben jogi karral kiegészülő marosvásárhelyi kollégium Szigethi diákkorában, Kovászani Sándor és Fogarasi Pap József tevékenysége révén a wolffianizmus erdélyi szellemvárának számított, udvarhelyi tanári pályája során Szigethi nem követte a korábbi eszmevonalat, hanem – a jozefinizista irányvonalaknak is köszönhetően, melyekkel rövid bécsi tanulmányai idejében közelebbről is megismerhetett – nem kötötte magát egyetlen irányzathoz sem, saját írása szerint *folytattam, de nem Wolff szerént, hanem kritice a Logikát, Metaphysicát, Pantocaregorologia név s ki terjedés szerént*.

Szigethi a filozófia mellett egyéb tárgyakat is tanított, így a görög, német, francia nyelveket, történelmet, irodalmat, amint ő sorolja: *deák, görög, német nyelveket, privatim franciát, római, görög régiségeket, Haza históriáját. Legelsőben vittem bé a Litteraria, Filosofika Históriat, legelsőben a Methodologiát, Somatologiát, Antropologiát, Statistikát, Aesthetikát, az Oratorianak s Poesisnek a Generalis Psychologiát. [...] Tanítottam az empirica Psychologiát, a Fisikat egész kiterjedésében, a Morált, a Jus tudományát egész kiterjedésében: naturale, civile, politicum, publicum, privatum, patriam just, a Mathesist egészen, nem csak generalis, hanem specialis részét is. És így három professori személyt viseltem*.

1806-ban a hivatalos tanrend szerint a filozófia tanár Uvarhelyen a következő tárgyakat tanította: A *Logicát* Jácob szerént, a *Metafisicát* Jácob szerént, a *Psychologiát* Jácob szerént és az *Antropologiát* Meinczs[!] szerént, A *Mathesist* Wolffius¹²⁰ szerént, a *Practica*

¹¹⁶ Hermann Gusztáv: *i. m.* 65.

¹¹⁷ Fogarasi, 124–125.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Teleki József: *Úti jegyzések* (1799). Közli Domokos Pál. Péter. H. n. 1937. 30.

¹²⁰ Christian Wolff: *Elementa mathesis universae*. Halle 1742.

Philosophiát és abban *Morált* Eberhard¹²¹ szerint, a *Just Achenval*¹²² szerint, a *Goliszájt* Sommenfels szerint, a *Statisticát* Achanval¹²³ szerint, a *Görög Litteraturát* a jobb Gramaticusok és classicus auctorum szerint, A *Görög Régiségeket* Bos szerint, A *Magyar Hazá Historiáját* Felmer¹²⁴ szerint.¹²⁵

Tanárkollégái az ugyancsak marosvásárhelyi kollégista és marburgi peregrinus Benkő Zsigmond (1803–1819 között), a korábbi udvarhelyi diák, majd marosvásárhelyi pap és püspök, zágoni Bodola Sámuel (1820–1833 között) teológiaprofesszorok, valamint az 1804-ben felállított harmadik udvarhelyi (természettudományi) katedrán Karácson Sámuel, *deák, német nyelveknek, Geografiának, Világ Historiájának, Természet Historiájának professora* (1804–1844 között) voltak.

A tanítás mellett Szigethi már katedrája elfoglalásának évében Zilahi Sebes Jánossal, korábbi marburgi peregrinus társával együtt, a kollégium könyvtárjegyzékét is elkészítette,¹²⁶ ennek halála után (1803) Finta János könyvtárossal ezt befejezte és rendezte.¹²⁷

Saját könyvtára, amelyet külföldi tanulmányútjai ideje alatt vásárolt könyvekkel is kibővítette, *mintegy ezerkétszáz authorokat* számlált. Jakó Zsigmond kutatásai alapján ismerjük, hogy 1804–1810 között többször került napirendre értékes könyvtárának a kollégium számára való megvétele, azonban a sok idegen nyelvű könyvre való tekintettel tanárkollégái elutasították a vásárlást.¹²⁸ *Akartam volna az Udvarhelyi thékának adni, nem drágán; de mivel több volt közöttök német s francia author, Collégium ellenszették annak megvételét inkább irigységből* – írja önéletírásában. Fogarasi pedig a könyvtár sorsáról így emlékezik meg: *Mint hogy Udvarhelyt kicsiny stációnak nézte magára nézve, azt mondják, hogy a tanulást félbehagyta, az igaz, hogy könyveit ez előtt néhány esztendőkkel eladta.*¹²⁹

A könyvtárat br. Bánffi László¹³⁰ vásárolta meg, aki úgy rendelkezett, hogy a tulajdonába jutott újabb 1200 kottával együtt halála után kerüljön a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárába.¹³¹

¹²¹ Johann August Eberhard (1739–1809). Hallei filozófiai tanár. Munkája: *Philosophia practica individualis*.

¹²² Gottfried Achenwall (1719–1772). Hallei tanár, a leíró statisztikai iskola megalapozója. Munkája: *Prolegomena juris naturalis*. Göttingen 1767.

¹²³ Gottfried Achenwall: *Staatsverfassung der europäischen Reiche*. 1752.

¹²⁴ Felmer Márton (1720–1767) Nagyszebeni származású pap. Halléban tanult. Munkája: *Primae lineae historiae Transylvaniae antiqui, medi et recentioris aevi*. Cibinii 1780.

¹²⁵ *A Sz. Udvarhelyi Ref. Fő Oskolának Professori által tanított tudományoknak Specificatiojok Manualisokkal és Classificatiojokkal egyetemben*. 1806. S.Á.L. Fond 65/11 Fasc. V. 38.

¹²⁶ Ud. Tud. Kvt. Rectorale Protocolum Bibilithecae Gymnasii Reform. Sz. Udvarhelyensis Inseruiens *Vonnotandis*. 1797-ben a kollégium könyvtárában 3826 könyv volt. Jakó Zsigmond: A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár története. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1977. 249.

¹²⁷ *Protocollum Ill. Ac Ref. Collegii Sz. Udvarhelyensis Bibliothecae Confectum Cura & Opera Rectoris Professoris Michaelis Szigethi & primum traditum per Johanni Finta Bibliothecario Inseruiens Communi usui Bibilithecae...* 1803. Udvarhelyi Tud. Könyvtár. Székelyudvarhely.

¹²⁸ Jakó, 247.

¹²⁹ Fogarasi, 76–77.

¹³⁰ Br. Bánffi László (1758–1826).

¹³¹ A jelenleg a Román Akadémia Kolozsvári Könyvtárában található gyűjteményben nemrég Sipos Gábor és kutatócsoportja által készített katalógus alapján 4 darab, 1700 előtti magyar nyomtatványt sikerült beazonosítani Szigethi egykori könyvtárából. *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményének katalógusa*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányokat írta Sipos Gábor. Kolozsvár 2004. 239., 268., 282., 331.

A kollégiumra maradt viszont közetgyűjteménye: *T. Prof. Szigethi Mihály úr ezen következő 331 darab Stufákat a B. Theca számára 60 – batvan forintokban által engedte – áll az iskola egyik leltárkönyvében.*

Szigethi udvarhelyi tevékenységének ugyanakkor egyik legismertebb része az iskolai színjátszás meghonosítása: *Komédiákat, érzékeny játékokat fordítottam, theatrumot állítottam fel a kollégium belső udvarán, melynek készítésére én kéregettem hol személyesen, hol leveleim által.*¹³² Gönczi adatai szerint *Szigethi 1801 szept. 10-dikén jelenti, hogy a theatrum felépült s megnyílt Matskási Júlia nevű játékkal.*¹³³ Az iskolai színjátszás nem volt ismeretlen számára, hiszen az Marosvásárhelyen diákkorában kezdődött el.¹³⁴

Ugyancsak Szigethi idejében vásárolt a kollégiumnak orgonát, amely a hangszeres zeneoktatás és színvonalas kántorképzést volt hivatott szolgálni.

A reformkor hatására a Minervában megjelent dolgozatában (1828)¹³⁵ a magyar nyelvnek az oktatásban való bevezetésének szükségességéről értekezett.¹³⁶

Szigethi 1823-ban, több mint negyed évszázadnyi munkája után, nyugdíjazását kérte, utóda a bölcsészeti katedrán a háromszéki származású (ilyefalvi) Csörja Ferencz volt. Ebben az időben jelentek meg munkái a kassai *Felső Magyar-Országgi Minerva*¹³⁷ és a pesti *Tudományos Gyűjtemények* hasábjain, melyek közül legismertebbek az Udvarhely város történeti múltjáról, Fogarasi Pap Józsefről, Backamadarasi Kiss Gergelyről, és nem utolsósorban a kollégium történetéről írott dolgozatai. Utóbbi munkája – amelyhez később kiegészítéseket is készített¹³⁸ – már tartalmaz magánjellegű visszaemlékezéseket, az alábbiakban közölt önéletrását 1833-ban, négy évvel halála előtt írta meg.

Szigethi Gyula Mihály Udvarhelyi Filozofia Mathesis Professor élete

Az én Életemnek tulajdon magam által lett leírása

Senki hozzám közelebb nincs mint magam magamhoz; senki engemet úgy nyomban nem követett, mint magam magamat; senki se kívülről se belülről oly tapasztalásokat rólam nem vehetett, mint magam magamról; azért azzal hízelkedem magamnak, hogy senki rólam igazabban nem írhat, mint én magam magamról.

¹³² Iskoladramáiról ld. többek közt Hermann Gusztáv: Az ifjúság akarván világosítani. Szigeti Gyula iskoladramái. *Korunk* 1974, 121–126. és Kocs Éva: A regionális dramaturgia értékei. In: *Néző, játék, olvasó. Dráma- és színháztörténeti tanulmányok*. Szerkesztette Egyed Emese. Kriterion, Kolozsvár 2004.

¹³³ Gönczi, 45.

¹³⁴ Fogarasi, 104–106. „Komédiákat játszottak régen a kollégiumbeliek, én is gyermekkoromban emlékezem egyre, midőn a praeceptorom, Szigethi Mihály zsidónak volt öltözve. Játsoztak ekkor bent a kollégiumban, de amint hallottam, még régebben a cigánymezőn, hol most a német város vagyon.”

¹³⁵ Szigethi Gyula Mihály: A Deák nyelv nem tudása okairól s tanulása hibáiról. *Felső Magyar-Országgi Minerva* 1828. X. 1916–1919.

¹³⁶ Fehér Katalin: Reformkori sajtóviták a magyar tanítási nyelvről. *Magyar Könyvszemle* 114. évf. 1998/2.

¹³⁷ A gr. Dessewffy József által alapított és Kassán Ellinger István nyomdájában 1825–1836 között megjelenő periodikáról Fehér Katalin: A Felső Magyar Országgi Minerva és a művelődés. *Magyar Könyvszemle* 118. évf. 2002. 4. sz.

¹³⁸ *Szigethi Gyula Mihály vegyes tárgyú kézíratai*. Székelyudvarhely 1823–1826. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Oct Hung 298. 27–30.

Születésem vettem Maros Vásárhely királyi szabad városban Szigethi Gyula Mihály és Elek Katalin szüleimtől 1758-ban. Atyám egyetlen egy fia lévén atyának, az is egyetlen egy fia lévén atyának jó darabig azon lenéán [!] felmenve, mind egyetlen egy fiak voltak; amint hogy én is két leány testvéreimmal Zuzsánnával, ki után születtem, és Zsófiával, ki utánam született, két leány között csaknem leányi természetet véve, egyetlen egy fiú maradtam, kiben a Szigethi Gyula familia (mert csak egy leánnyal, Mariannával áldott meg az Isten) maradék nélkül kihalt.

Mind atyám, mind anyám Magyar országról származtak bé Erdélybe az üldöztetés szomorú idejében, első Leopold magyar király alatt, az atyám elei Szigetről, az anyám elei Nagy Váradról, szinte azon egy időben. Honnyokban valóságos nemesek lévén, nemesi szabadsággal éltek; a nemesi diploma ma is az Elek familia birtokában vagyon. Hogy Vásárhelyre bészarmaztak lemondottak nemesi rangjukról, s mesterségre állottak; csizmacsinálókka lettek, jószágokat vettek, melyeknek ma is birtokában vagyunk, akik élünk. Atyámnak egy lány testvére Zsófia volt; de leány korában megholt. Anyámnak több testvérei voltak: Anna, Erzsébet, Márton és Sámuel; kiknek Mártonon kívül mindnyájoknak sok maradéki maradtak; az Anyám atyának egy Ferencz nevű testvére igazságtalanul bévádoltatván, hogy Szűz Mária ellen rosszul szólott volna, a városon kívül a Kálvária mellett megköveztetett, azonnal az egész familiát üldözőbe vették; az Anyám is sokáig bujkált, míg az üldözés megszűnt. Ezek az anyám leány korában történtek.

Egybekelvén az atyámmal csendes békességgel tellyes életet éltek; mind a ketten víg, nyájas természetűek lévén, minden jó házaknak társaságával megörvendeztettek, a házassági élet gyümölcséül vettek bennünket ötön: Zsuzsánnát, engemet Mihályt, Zsófiát, Salomé, Ferenczet. Salomé és Ferencz kisded korokban megholtak. Laktak azon jószágban, mely az Ehbát utcának a Szent Miklós utcával való egybeütközésének szegeletin, a Nemes Szék Praetorialis háza tő szomszédjában, a kollégyommal által ellenbe, ettől csak 15 lépésre, a városnak a legfel-emelkedettebb részében fekszik; s most már az én birtokomban vagyon; sem templomtól, sem piactól nem messze.

Ezen jószágocskának hátulsó részében laktak; az első részét, hol a kollégyomban tanuló gróff úrfiak¹³⁹ bérlették ki tanítójokkal egybe, mint gr. Teleki Sámuel¹⁴⁰ is a cancellarius tanuló korában vagy Királyi Tábla assessorai, mint az elsőbb br. Kemény Simon,¹⁴¹ vagy valamely székbeli tiszt, mint Halmágyi Mihály. Mert a városban még akkor két, három kőháznál annyival inkább contignatio¹⁴² háznál több nem volt; s azért a mi házunk fekvésére nézve is, formájára nézve is, az elsőbbek közé tartozott; most már azután épült igen sok és szép kétemeletű házakkal ékesedik mindenik utcája, de főképpen a Piatz sorra, melyeknek építéseknek idejét mind értem. Az atyám tréfás és bátor létere még úri méltóságok gratiaját is megnyerte; kik innepekre magokhoz vitték, de ez a gyermekeit szerető atya buzgólkodott gyermekei nevelésében; melyet még is sokáig nem bizonyíthatott meg a mennyei atya akarván a mi neveltetésünket magára venni, száraz betegséget bocsáta a mi földi atyánkra. Melyben esztendeig tartó sín[y]lődése után, életének 33-dik esztendejében meghala tavasszal, éppen mikor tanulásom első esztendejében a kollégyomból a tanuló ifjúság zászlókkal, dobbal, az úgy

¹³⁹ Gr. Teleki József fiai: László és István.

¹⁴⁰ Teleki József, gróf (1738–1796): főispán, koronaőr. Az erdélyi kir. tábla bírása (1781), majd Ugocsa vm. főispánja (1782-től).

¹⁴¹ Br. Kemény Simon (1736–1789) cs. kir. kamarás, kir. táblai ülnök 1786-ban.

¹⁴² Emeletes.

nevezett Cigány mezőre a vár háta megé mennének rekreációra;¹⁴³ mely időtöltésben nekem részem nem lehet, mivel haza szólítottam a szomorúságból részt venni. De részt vevék a nyomorúságból is, mert már az anyámon vala a nevelés terhes gondja, egyéb keresete nem vala, hanem rozsolis, köményes pálinka, szilvapálinka árulásbeli vékony kereskedése, mind a háznál, mind a piacon. Aggódék az én taníttatásomon is, a kollégyomtól negyven magyar forintokat, az után ismét az ekkléziától huszonöt magyar forintokat véve fel interesre ezüstben, mert az ezüst pénz még divattyában vala: ezüst fél poltura,¹⁴⁴ ezüst poltura,¹⁴⁵ ezüst garas,¹⁴⁶ peták,¹⁴⁷ márvás,¹⁴⁸ húszas,¹⁴⁹ tallér.¹⁵⁰ A rézpénz szinte születésem idején jöve bé, fél poltura,¹⁵¹ fél krajcár,¹⁵² egész poltura,¹⁵³ egész krajcár.¹⁵⁴ Ilyen fel vett pénzből tartogató az anyám házat s nevele bennünket. Az isteni bölcs gondviselés igazgatta dolgomat úgy, hogy ezen adósságokat én fizetném le akadémiára való menetelem előtt, a kollégyomtól alumniumban eszten-dőnként járó negyven forint fizetéséből s perceptori sallariumokból: én mégis akár-milyen szegényül és szűkőn élnék, félre nem hagytam tanulásomat, mert arra éreztem hivatatasomat, sokszor egész nap száraz kenyérral éltem.

Közel lévén a kollégyom legelső voltam a bémenetelbe, legutolsó a kijövetelbe; otthon a könyvet kezemből ritkán tettem le. Holdvilágnál is sokszor tanultam. Az anyám testvére, Sámuel bátyám sok ízben kényszergette az anyámat, hogy adjon mesterségre, én ezeket nehezteléssel hallgattam s még nagyobb tüzzel folytattam tanulásomat, de az volt már a nagyobb nehézség honnan fizetődjék a tanító?

Ezen is segített az isteni bölcs gondviselés, mert oly tanítókat rendelt, kik engemet csaknem testvérekké fogadtak, kik ingyen tanítottak, sőt könyvvel s papirossal segítettek. Első tanítóm az Elementaria klasszisba¹⁵⁵ volt Kopasz Bajnóczi,¹⁵⁶ azért neveztetett így, mert fejének egy részéről haja elhullván, a másik felől meg maradott haját a

¹⁴³ A kivonulást Fogarasi Sámuel a következőképpen írja le: „régén a cellától fogva csak a poetica classisig volt zászló, mellyel a dobszóval mentek a kollégisták rekreációra szeredán és szombaton a Vár megé a Cigánymezőre, délután két órától fogva ötig, hatig. A logicusok pedig nem mentek, vagy ha elmentek is, a kollégiumi sereg vagy rend mellett oldalaslag. ... A zászlóval való kijárára nézve ezt a kettő jegyzem meg. 1szőr, mikor tavasszal legelőbb kiment a kollégium rekreációra, a várbeli kommandánsnak két deák előre hírt adott, hogy dobbal, zászlókkal fognak a vár előtt elmenni, volt olyan kommandáns is aki nem akarta megengedni, de az urak felszabadították a kimenetelt. 2-ik jegyzésem ez: hogy régén az úgynevezett Sáron utcán ment le a kollégium, és osztán a vár előtt fel, ki a Cigánymezőre. Fogarasi, 121–124. A kolozsvári unitárius kollégium diákjainak játszóteréről ld. Benedédy Gergely: A kolozsvári unitárius collegium játszóhelyéről. *Keresztény Magvető* XX (1885). 304–309.

¹⁴⁴ Félpénz: (más neve batka, babka, obolus, fillér, negyedkrajcár): ezüst, a legkisebb pénzdarab. Mária Terézia ¼ krajcár név alatt rézből újra kibocsátotta. Értéke ½ dénár, ¼ krajcár. Herepei János: A Habsburg-uralom alá jutott Erdélyben forgalomba hozott pénzek értékviszonya. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* III. Budapest–Szeged 1971. 577–585.

¹⁴⁵ Poltura (poltra, a lengyel poltura): ezüst, réz. 1 ½ krajcár v. 3 denarius.

¹⁴⁶ Garas (grossus-vastag pénz, groschen). Ezüst. Értéke 3 krajcár, ill. 6 denarius.

¹⁴⁷ Peták (hétkrajcáros, az orosz patak, pjatákból). Ezüst. Értéke: 7 krajcár ill. 14 denarius.

¹⁴⁸ Márvás (marianus, siebzeher). Ezüst. 17 krajcár, vagy 14 dénár.

¹⁴⁹ Húszas (zwanziger). Ezüst. Értéke: 2 krajcár.

¹⁵⁰ Kurta tallér (tallerus, guldenhaler). Ezüst. Értéke: 1 ½ rénes forint vagy 90 krajcár vagy 180 dénár.

¹⁵¹ Grisli (gresli, a német gröschelből, magyarul félpoltura, dukát). Értéke másfél denarius, ill. ¾ krajcár, ¼ garas.

¹⁵² Pénz (pénz, denarius, dénár, félkrajcár). Ezüst. Értéke 1/2 krajcár. Mária Terézia 1/2 krajcár név alatt rézből újra kibocsátotta.

¹⁵³ Poltura (poltra, a lengyel poltura): ezüst, réz. 1 ½ krajcár v. 3 denarius.

¹⁵⁴ Krajcár (kreuzer). Ezüst és réz is. Értéke 2 denarius.

¹⁵⁵ Alapképzés: írás, olvasás.

¹⁵⁶ Tonk Sándor, 90.

kopasz részre hajtotta, simította. Ez az Elementaria klasszis pitvarába a vocabularium tanítására, mely az Ábécé végén vala, tanítójaul a többieknek engemet választott, mert könyvvel segített. A Syntactikába¹⁵⁷ Berzovai László klasszisba bémenetele előtt s abból lett kijövetel után a tanuló társaim tanítását, mint második praeceptorra reám bízta, ezért papirossal tartott. Ezt cselekedte velem Létzfalvi Sándor thékárius az után egész kollégyombba lakása végéig. A Poétika klasszisba¹⁵⁸ Farczádi Gábor,¹⁵⁹ ki kimenetele után generalis notariussá lett, engem pedig könyvekkel segített. Az anyám is, ki a gazdasszonysághoz jól értett, néha-néha praeceptoraimnak egy-egy tál ételt s valamelly sütemén[y]t küldött, továbbá Elementarista koromtól fogva rythmusokat tanulva kántálni jártam. Legelső rithmusomul a praeceptorom ezt adá: *Én kő Músa. Gyenge rósa* sat. megszégyelltem magamat, arra megtanultam, de vele elindulni nem akartam. Történt, s ez is isteni szemmel viselés volt rajtam, hogy az anyám a szolgálját[!] a piacra küldvén az a Kis közön lemenve a havas jeges földön, mert Karácsony felé volt az idő, egy papirossra talált, fel vette, haza hozta, megmutatta, hát egy hosszú rithmus volt tizenkét versből álló, fele deákul fele magyarul. Ámbár bé volt mocskolva, de el tudtam olvasni, megtanultam más napra, már most örvendettem, azzal mentem kántálni. Legelsőben mentem professzor Kovásznai Sándorhoz,¹⁶⁰ elmondottam hiba nélkül. Kérdezte a professzor, hány verseket mondottam, azt felelvén tizenkettőt: tizenkét krajcárt adott. Ez buzdított arra, hogy azután még hosszabb rithmusokat tanultam, még abban az időben a jóltévők szíve a tanulók előtt nyitva állott, de tehetségek is jobb lábbon állott. Az efféle kántálásokból gyűjtöttem annyit, hogy most egy csizmát, majd egy nadrágot, most egy ujjas lájbit, majd egy kalapot, néha egy-egy könyvet is szerezhettem, ebből származott bennem az a köntös és könyvkímélés s mindenben való takarékoság, hogy még most is mindenem sokáig tartó.

Tanulásbéli nagy buzgóságom mellett is a szakasztottam magamtól az Anyám s Ház szüksége felsegélésére annyi időt, hogy tüzelő matériát is hordogattam a hátamon; a mezei munkára is elé állottam a maga idejében mindenkor, az erdőre elmendegéltem, száraz ágakat keresgéltem, csomó nyalábba kötöttem amennyit bírhatam, hátomra[!] málházva haza vittem. Máskor mikor a dohány kórója a leszedés után megszáradott, a kóróból kötöttem nyalábot s haza vittem. A mezei munkám abból állott, hogy a várostól a ház után taxa nélkül adatott török búza földön a török búzát kapálni, az hasonló módon bírt dinnye földön a dinnyét, pityókát, ugorkát, káposztát, fuszulykát kapálni segitettem. Ezekről jut eszembe, hogy július közepén Illyés napkor¹⁶¹ mindenkor volt jó tejes török búzánk. A pityókának más neme nem volt esméretes, hanem csak a veress hosszúkö pityóka, a dinnyének vége lett Lőrintz napkor,¹⁶² a folyóvízben való feredéssel is akkor hagytak fel. Volt még két ősi szőlőnk, egyik a Magyaros nevű hegyben, másik a Nagy hegyben felső lábbon, mert más két darab szőlő földet a szükség az anyámmal eladatott, egyiket a Nagy hegyi alsó lábbon, a

¹⁵⁷ Latin mondattan.

¹⁵⁸ Latin költészet.

¹⁵⁹ Farczádi Gábort az 1796. évi magyarigeni zsinaton választották egyházkerületi főjegyzővé. *Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800.* Kolozsvár 2001. 107. További adatokhoz lásd Tonk Sándor, 90. és Szabó–Szögi, 161.

¹⁶⁰ Kovásznai Tóth Sándor (1730–1792) 1764-től haláláig volt a kollégium történelem- és irodalom-professzora.

¹⁶¹ Július 20.

¹⁶² Szeptember 5.

másikat a Kis helyben. A megmaradott két darabot többnyire én míveltem az anyámmal. A szőlő munkának minden nemeit szerettem is, meg is tanultam, azon időben tapasztaltam, hogy István király napkor¹⁶³ kész meg ért szőlőt mindenkor lehetett találni.

Az anyám maga is istenfélő kegyes asszony lévén, minket is kegyesen nevelt, minden nap meg volt a házi isteni tisztelet, könyörgéses könyve lévén: *Bujdosásnak emlékezet köve*,¹⁶⁴ minket asztal mellé ültetett magához, elébb vagy zsoltárt vagy dicséretet énekeltünk, azután rendre könyörgést mondtunk a hét napjai szerént, egyszer egyik lévén a pap, máskor a más.

Ő szoktatott a templom gyakorlásához is, a szegényekkel való jó tételhez is. Isten nevében hol szegény tanulót tartott a háznál ingyen, hol falusi szegényt, az honnan az anyámat a koldusok siratták meg legkeservesebben holtakor, így hagyott nekünk követsére való példát midőn gazdagságot nem hagyhatott.

Az én gyermeki időtöltésim ezek voltak: tavaszi, nyári, őszi időkben a márványozás vagy márványok vagy diók kiütésével, laptázás[!], vitéz vagy bajnok futás, nyilazás, félig meg hajlott gyermekek által ugrása, feredezés, kártyázás, télbe jégen csiga verés, korszolyázás, de soha semmiféle pénzbeli játékot nem kedveltem, sem nem követtem el. Ritkán tanuló társaim társaságában rozsolist, melyet akavitának hívnak, iddogáltam, de soha nem a részegségig, a játékkal soha tanulásbéli időmet nem vesztegettem.

Tanulásomat miképpen s minémü előmenetellel folytattam, minden nagyítás nélkül adom elő: az Elementaria klassziszban a Rudimentát¹⁶⁵ és a Kis katékismust¹⁶⁶ is az akkori szokás szerént talpam alá tévén egészen egy huzamban elmondottam, melyért legelső grádust nyertem; ezen első grádusomat minden klassziszokban végig megtartottam nemesek s úrfiak felett.

A Conjunctika klassziszban¹⁶⁷ a Molnár Grammatikájából a tanulni valókat legelőbb mondtam el egészen a Kis Celláriussal¹⁶⁸ egybe.

A Grammatikában¹⁶⁹ az Eutropiust egészen, nem csak két három könyvecskét belőle, mint most szokás, elmondottam. Itt tettek velem próbát deákok is abban, hogy mondanám meg ez vagy amaz szólás formája hol volna Eutropiusban; melyet ki is találtam mindenkor. Itt tartatott a klassziszban az klasszisz három oldala mellett három hosszú asztal, kívül belől székek, padok mellette, azon asztalon írtuk le a deák fordítását a magyar beszédnek a praeceptor jelenlétében s ezt a több klassziszokban is így míveltük. Itt még a külső padok felett fogasok voltak, ezekre akasztva állottak tíz festett táblácskák, melyeknek egyik lapján ez volt írva: Victor, a másikon Victus. Voltak a táblák mellett ismét festett szceptrumok, vagy királyi pálcák: amely tanuló jobban tudott mindeneket, az táblákat s királyi pálcákat elnyert másoktól. Nem egyszer, hanem sok versen nyertem el mind a tízet s fejem felibe aggattam. A tanító új tanítás kezdetén kiosztogatta újra a jobbáknak, ismét elnyertem. Itt történt az, hogy az ellenkező felek kitudván, hogy a Hejdelbergai Kátékismusba a mise bálványozásnak mondatott,

¹⁶³ Augusztus 20.

¹⁶⁴ Gróf Bethlen Katalin imádságoskönyve. Első kiadása: *Bujdosásnak emlékezet-köve*. Lőcse 1726.

¹⁶⁵ Alsted, Johann Heinrich: *Rudimenta linguae latinae in usum scholae Albensis*. Gyulafehérvár 1647. Több 17. századi kiadása mellett feltehetően a 18. századi debreceni kiadásokat használhatták.

¹⁶⁶ „Keresztyén Catechismus, azaz a keresztyén hitnek ágazataira kérdések és feleletek által való rövid tanítás”. Kolozsvár 1717.

¹⁶⁷ Latin igeragozás.

¹⁶⁸ Christoph Keller: a *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis*, közismert nevén *Cellarius*. Magyarországon mind a latin, mind a latin–magyar változata három kiadást ért meg 1719–1777 között.

¹⁶⁹ Latin nyelvtan.

meg nyerték a felsőbbbségtől, hogy a kátékésisek szedettessenek el; egy katolikus pap tehát egy külső tiszttel eljárták a klasszisokat s elszedték a kátékésiseket; de némelyek velem csak rongyos vagy néhány levélből álló kátékésist adtak által.

Történt az is egy nyári examenben, hogy leveles zöld ágakból csináltatván a professzor a kollégium udvarán leveles színt, oda gyülekeztek a Maros széki nemesek, s városiak hallgatókul. Mikor a mi klasszisunk menne fel, a paedagogárka professor Kovásznai Sándor egy nemesnek kezébe adja Eutropiust (az a könyv csak akkor véte-tett volt fel a fordításra s a nemes nem esmérte), hogy diktáljon belőlle stílust magya-rul, kezdi diktálni a harmadik könyvből vagy liberből: Finitus Punikus[!] elvégezvén a hadat sat., mi megállottunk, nem akartuk írni, látván hogy a nemes hibáson diktál, de a professzor intett, hogy csak írjuk. Leírtuk dicséretesen, a nemest sem szegenítettük meg hibájáért.

A Syntactica klasszisba már a Molnár Grammatikát egészen elmondottam, akkor jött bé a Cellariana Grammatika Kovásznai kiadásából.¹⁷⁰ Ezt is egészen elmondottam, már a Nagy Cellarius s a Nagy Kátésist még a Grammatikában elmondottam volt egészen, itt pedig a Corneliusból szeredán és szombatontként egy-egy Imperátort mondot-tam el egészen, Cornelius végig tanulva.

Mind itt, mind több klasszisokban a Coniunctikában az Eutropiust, Fedrust, a Syntactikában a Cornelius, a Rhetorikában Justinust, Cicero tizenkét orációit, levelei-ből ad familiares készült részét.

A Poétikában Vergiliusnak nyolc könyveit s a Buccolikát, Horatius Ódáit egészen, Ovidius Tristiumát egészen fordítottuk. Tanultam s mondatam el egészen egy Órációt egyszerre, hatszáz verset egyszerre, mindennemű periodusokat, mindennemű verseket irogattam, melynek nagy része ma is megvan könyvformába békötve.

Minden deák auktoroknak maga tulajdon szólása formáit kijegyezgettem, phraesekbe szedtem, melyek hasonló formában meg vagynak, poéta koromban Fedrust deák hexameterekre fordítottam egészen, mely hasonló módon meg van. Ezekkel nyertem meg, hogy az egész kollégiumban „kis Ciceronak” neveztek.

Minden klasszisban a Grammatikán kezdve a végsőn keresztül praeceptoraim má-sodik praeceptorra tettek magok után, hogy bemenetelek előtt s kijövedeleik után az egész klasszist készíteném a fordításra s egyéb tanításokra.

Az írásba nehezen kaptam belé, mert szemétdombon keresett, elvetett pennával, melynek orra kétfelé hasadt, kezdettem írni, az üst fenekén csinált vagy borza [!] bimbóból facsart tentával. Sokszor egy betű helyett kettőt vetett a hasadt pennám, de csakhamar belékaptam, s szoktam.

Görög koromban a praeceptorom megvallotta, hogy nálánál többet tudok a görög nyelvbe, azért olykor egész órákon rám bízta a tanítást.

Logikus koromban az egész filozófiára néző minden definitiókat úgy tudtam, mint a tíz ujjamat. A disputálásba nehezen kaptam belé, mert nem képzelhettem, hogy az igazság ellen lehetne szóllani, de azután a disputálást nagyon megkedveltem. Ezen klasszisba vettetett meg fundamentoma az én következtet boldogságomnak, mert mi-vel a nyári examenünken jelen volna a nagy és tudós gróff Teleki József, kinek két úr-fiai László és István akkori filozófiai professor tekintetes Szabó Sámuelnél¹⁷¹ lakná-

¹⁷⁰ Christoph Keller hallei tanár munkáját Kovásznai Sándor *Christ. Cellarius Grammatica Latina Linguae Hungaricae accomodata*. címen adta ki. (Kolozsvár 1775)

¹⁷¹ Szabó Sámuel 1776–1779 között volt a marosvásárhelyi kollégium filozófiaprofesszora.

nak s neveltetének, meghallá az én feleleteimet, engemet megkedvele és úrfiai mellé vetélkedő tanuló társá választá, én is attól fogva mindennapi voltam a professzor házában: ebéden, vacsorán annak asztalának vendége. Otthon laktam ugyan, a házunk a professzorok lakhelyeinek során lévén, még közelebb a kollégiumhoz, mint a Professzorok házai, itt laktam mindvégig deákságom végéig, nem kollégiumban, az honnan semmi kollégiumi szolgálatot nem tettem, mégis a beneficiumokban részes lettem.

Tanultam már az úrfiakkal minden szükséges tudományokat, a theológiában is vettem fundamentumot, hallgattam a nyelvekben tudós Kovásznai tanítását: deák, görög, zsidó nyelveket, úgy a világ Históriáját is, melyekből tett jegyzéseim ma is megvagnak, nemkülönben a Geometriát is Euklédes szerént. Melyekben lett előmentelemmel professzor Kovásznai annyira meg volt elégedve, hogy engemet másfél esztendő deák koromban a deákságnak a görög nyelvben praesesévé tett, kiknek tanítottam Eutropiust, Pataniustól görögre fordítva. Mely professzor Kovásznainak úgy megtetszett, hogy azt mondogatta, hogy akadémiákra maga költségén felküld.

Csakhamar alumnumot is kaptam a gróf Teleki Józsefét 4 forintost ezüstben, innepkre is Gernyeszegre jártam, hogy a vakációkon is az úrfiakkal folytatnám tanulásomat. Egyszer kérdzettem a professzoroktól Piskibe Hunyad vármegyébe a híres Bánffi Dénesné¹⁷² udvarába, hogy Enyedet, Fejérvárt, Dévát s a híres Decebalus lakhelye vidékét experiálhassam: Makai László¹⁷³ tőlem három esztendővel régibb deák, kivel lementünkben az úton theológiai matériákról disseráltam, vissza jövet minden helyeken amikről szóllottam ugyan azon matériákat emlékezetébe vissza hoztam, melyről ő maga azt a vallást tette, hogy a theológiát tőlem tanulta. Lett ez végre Küküllő vármegye esperessé, ennek helyébe mentem a Marburgi akadémia beneficiumára, amint a Logika klasszisbeli praeceptorom két esztendőnél tovább viselvén a praeceptorságot, annak helyébe lettem Logika klasszis praeceptorává.

Házunknál külön szobába lakván, jó módóm volt a tanulásban is, a tanításban is. Sokan is kerestek meg felső klasszisták tógás deákok avégre, hogy tanítsam őket, amazokat deák fordításra, gyakorlásra, ezeket filizofiára, mathesisre, ezek közül említem a híres prókátorrá vált Mátyás Sámuel.¹⁷⁴ A német s francia nyelveket magam szorgalmatossága által, tanító nélkül tanultam meg, ez utolsót annyira vittem, hogy professzorságomban a deákságból sokakat tanítottam meg szállásomon háromheti idő alatt. Ezt pedig sok esztendőkön keresztül így folytattam újabb meg újabb tanítványimmal, kik között úrfiak, külső tisztek is voltak, mint Udvarhely széki székbeli notarius méltóságos Horváth István is. Ezt Udvarhelyt én kezdettem mívelni. Professzorságombeli több lépéseimet hátra hagyom, az elsőbbi történeteimet kelletvén említeni:

Nem titkolom el szerencsétlenségemet is ámbár istenfélő kegyes szüléktől származtam, s neveltetem, én is eleintén jámbor szemérmetes voltam, de egy rossz természetű tanuló társam példája engemet is megvesztegetett: melyet örökké bántam, sokszor is szólottam így: Cur aliquid vidi, cur noxia lumina feci? De jómra esett a mennyei atyának az a bölcs és kegyelmes igazgatása, hogy a büntetés bennem a bünt nyomba követte, nem halasztatott sok időre, s e jelen való életben lett az én büntettetése nem maradt jövendő örök életre, úgy hogy elmondhatom perüsem, nisi perüsem. Ezek után

¹⁷² Gr. Bánffi Dénesné nagybarcsai Barcsay Ágnes.

¹⁷³ Makai László a marosvásárhelyi kollégiumban tanult, majd 1784-ben Marburban subscribált. Hazatérve, erdőszentgyörgyi pap, marosi egyházmegye esperese. Szabó-Szőgi, 307–308.

¹⁷⁴ Tonk Sándor, 101.

is sok kísértetek mentek rajtam keresztül életem nagyobb részében, mert nyájas, tréfás, másokat mulattató, és elég kellemetes tekintetű létemre számtalan szép leányok, ifjú asszonyok, sőt úri asszonyok is csábítottak. Egy kivált szép Therésia, ki azután gróffnévá lett, mikor Radnóton laktam úrfiak nevelése végett, a szomszéd faluban gr. Hallerhez állott bé belső szobalánynak, csak azért hogy hozzám közelebb essen. Nem én kerestem mindezeket, hanem ők kerestek fel engemet, azért az isteni kegyelem nem akarta az én elveszésemet, hanem életemet s megmaradásomat; az egy különös kegyelmessége az én mennyei atyámnak, hogy a veszettség úttját velem elhagyattatta, mely elég későn, de mégis jókor esett az én lelkemre nézve.

Hogy deáki állapotomra visszatérjek, most történt reám nézve egy félig szomorú, de mégis szerencsés és örvendetes változás: NagyEnyeden a theologiai professor Szegedi kihala, oda akarták tenni a híres Fogarasi Pap Józsefet¹⁷⁵ szászvárosi papságából, de még Kovács József,¹⁷⁶ kivel deák korában Fogarasi ellenkező vetélkedésbe jött vala, éle; mellyért oda Fogarasi nem tétetheték, hanem a mi filozófiai professorunk Szabó Sámuel, ki nékem atyám helyett való vala, téteték által a theologiai katedrába. Ez tapasztalván bennem az hívséget, én is hozzája háládatosságom kívánván bizonyítani, midőn akarna le költöző portékáit vivő szekerei mellé hív gondviselőt választani, engemet küldé el, én is örömet tettem szolgálatomat. Maga is leérkezvén, minden módon igyekezett engemet Enyeden marasztani maga mellett deákoskodni, én megköszöntem, de anyám s testvéreim szeretete és a leendő professor híres Fogarasi iránt bennem égő kívánság Vásárhellyre visszaszólított.

Megnyerém, mert még mindenik professzornak kedvében állék, hogy Fogarasi jövendő professorunk meghívására követnek én választatnám, kit már Gerendre az Aranyos mellé felköltözve mostoha attyánál Abats¹⁷⁷ nevű tiszteletes papnál s édes anyyánál találék; kibe a vásárhelyi senior, mint a gerendi udvar alumnuusa Telegdi István¹⁷⁸ vékony tehetségű személy, de engemet nagyrabecsülő, rólam felséges ideát szerzett, annyira, hogy Gerenden mulatásomban estvénként a mi Fogarasink az udvarra magával kivívén a csillagokról kérdezett. Esmértem vala én is némelyeket, bátran megneveztem. Nappal egyéb tudományokból próbálgatott, meg is erősödött rólam való vélekedésében, s azt nyertem ezekkel, hogy kérne portékáit Vásárhellyre vivő szekereinek gondviselésére, s maga megérkezése után házánál mindennapi tanítványának: amazt véghez vittem, ezt megnyertem.

Itt lett újra a gróff Teleki úrfiakkal együtt tanulásom s még szorosabb egybeköttetésem, kikkel Fogarasinknál a theológiát Ostervald¹⁷⁹ szerint, a sublimior mathesist, calculus integratist, calculus differentialist, calculus infinitesimalist sat. tanultunk, melyekről tett jegyzéseim ma is meg vagynak, úgy megvagynak filozófiája, physikája, morálja könyvformába, melyeket tanítása közben rapiálva gyűjtögetem. Melyeket, midőn cursusát másodízben tanítaná, maga Fogarasi is használt, tőlem elkérve, de az enyém-

¹⁷⁵ Fogarasi Pap József (1744–1784) Nagyenyeden, majd 1769-től Baselben, Odera-Frankfurtban, Gröningenben, Franekerben, végül Utrechtben tanult. 1774 után hazatérvén, szászvárosi lelkész, 1779-től marosvásárhelyi tanár. 1784-ben II. József a budai egyetemhez tanárrá nevezte ki, állásának elfoglalásában halála megakadályozta.

¹⁷⁶ Kovács Józsefet (1732–1795) 1767-ben választották enyedi filozófiaprofesszornak. Szabó–Szögi, 277–278.

¹⁷⁷ Franekerben tanult, hazatérve aranyosgerendi pap, enyedi esperes (1773–1788). Szabó–Szögi, 45.

¹⁷⁸ Telegdi István 1784-ben a Hunyadi Egyházmegye lelkészeként részt vesz a kolozsvári zsinaton. ERZSI-III. 200.

¹⁷⁹ Johannes Friedrich Ostervald.

ből sok kolozsvári s enyedi deákok le irattak, akadémiára menetelemkor professor Csernátoni¹⁸⁰ is, ki helyébe lett professzorra Fogarasinak, erőssen kérte mind ezen jegyzéseimet. Vettem volt még a professor Szabó Sámuel tanításából is, úgy a Kovásznaiéból is, minden fokra való rapturákat, mellyek ma is meg vagynak békötve. De már az én Kovásznaim, ki a filozofiát gyűlölte, hozzám meghidegedett, és filozofiai tanulásmért azt is mondotta, hogy ha akadémiára megyek egy krajcárt sem ád.

Maradtam tehát a filozofiával azaz Fogarassival, de nem sokáig élhettem ezen szerencsémrel, mert öt esztendőig tartott professzorságából kihala, főképpen az én szomorúságomra. Kit élete deák leírásával ismét herosi verseimmal teste felett mondott magyar oraciommal meg tiszteltem, az ő életét nemrég nyomtattattam ki a Kassai Minervában. Deák koromi ezen szerencsémnek erős irigyei voltak, Kovásznai s Basa¹⁸¹ professorok, sőt a híres pap Borosnyai¹⁸² is, melyet azután velem meg is éreztettek.

Már az én kedves tanuló társaimtól, a gr. Teleki úrfiaktól elvállék, mert ők Szirákra Magyar országi jószágokba menének, de megkértek hogy deák levelekkel levelezném velek. Melyet én gyakoronn cselekedtem, sőt még akadémiára előttem két esztendővel lett elmenetelek után is Göttingába küldtem deák leveleimet, melyek ma is meg vagynak mindegyig. Ebből az lett, hogy az attyok a tudós gr. Teleki József is megolvastatván deák leveleimet, a tiszta deákságot megkedvellette, engemet kért is fiai ebbéli gyakorlásokra. Melynek az lett a következése, hogy a tudós gróff szüntelen munkálkodnék az én professzorra tétettetésemen, s mikor hivatal nélkül volnék esztendőnként háromszáz ezüst forintokat adatna udvari papja Málnási László¹⁸³ által.

Közelgett az idő az akadémiára menetelemre, én is meg kettőztettem tanulásbeli szorgalmatosságomat, társul grádusombeli, de utánam való jó tanuló, szép elméjű Imre Sigmond¹⁸⁴ nevű deákot választottam deák, görög, zsidó nyelvben. Ugyan afféle régi-ségeekben, ekkleziiai történetekben régen kész voltam. A theologiát Stafferből, Limbornból, Kattenburgból, Turrentinból sat., a filozofiát, morált sat. a Fogarasi tanításából, sok más derék könyvek olvasásiból megtanultam, dissertative készültem mindenre, már készen is voltam a Marburgi akadémia beneficiumra kinevezve; napot kérek professoraimtól a felállásra. Adnak, azonban három kolozsvári deák érkezik azon írással mint az enyim vala, azok is órát kérnek az én órám nekik adatott. Én ezen megindultam, elmentem professoraimhoz, bémondottam, hogy az én nékem adott órának mások számára lett fordítása nekem nem tetszik, rajta voltam, hogy én álljak fel. Azt megtiltották, és igazságtalanságnak neveztem. Ekkor azt mondották, hogy ne búsuljak, mert jól meg fognak censeálni, én pedig azt mondottam: biz' én meg fogok felelni. Mikor felállottam sok más hallgatóim között jelen volt gróff Teleki Domokos fő kurátor, Doctor Mátyus István¹⁸⁵ az a híres nagy tudományú doctor. Rendre a pro-

¹⁸⁰ Csernátoni Vajda Sámuel (1750–1803). Külföldi peregrinációja után előbb udvarhelyi, majd 1785-től marosvásárhelyi professor. Szabó–Szögi, 132.

¹⁸¹ Basa István (1742–1808) 1774-től 1800-ig volt a marosvásárhelyi teológia professzora. Szabó–Szögi, 72.

¹⁸² Borosnyai Lukács Simon (1737–1802) Borosnyai Lukács János püspök fia, 1762-től marosvásárhelyi lelkész, 1774-től generalis notarius. Szabó–Szögi, 102.

¹⁸³ Málnási László (1726–1798). Külföldi peregrinációja után előbb magántanító a Bethlen és Teleki családoknál, később szebeni lelkész, az erdélyi iskolák alapítványának gondnoka. Szabó–Szögi, 309.

¹⁸⁴ Külföldi peregrinációja után előbb a marosvásárhelyi ispotály lelkésze, később gegesi, csikfalvi lelkész. Szabó–Szögi, 235.

¹⁸⁵ Mátyus István (1725–1796). Utrechtben, Bécsben és Göttingában tanult, 1757 után Küküllő és Marosszék főorvosa.

fesszorok kérdezni kezdettek, de mikor egyik kérdett meg sem hallgatták egész feleletemet, a másik is harmadik is belé ugratott. Én is tűzbe jöttem, mutogattam, hogy a kérdések nem helyes, nem oda való, ami a maga helyén kérdeztetett, arra derekasan megfeleltem, csak azért neheztettem, hogy nem engedtek időt arra, hogy dissertative feleljek, de minden módon confusioba akarván engem hozni, magok estek szégyenbe kérdéseik miatt.

Ebből az lett, hogy minden jó feleletimmal megelégedtek. A gróff és fő curator szép bizonyítást adott az én készültemről s feleleteimről, melly ma is megvan, de ez professzorok panaszt adtak bé ellenem a Méltóságos Fő Consistoriumhoz, az honnan nékem rendelés jött aziránt, hogy akadémiára nem bocsáttatom, míg a professzorokat meg nem követem. Én ártatlannak éreztem magamot, reá nem mehettem hogy őket megkövessem. Azért azon gondolkoztam, hogy kevés pénzemmel Pestre menjek törvényt tanulni s prókátorrá lenni. Az vizasztalásomra volt, hogy Kolozsvárról s Enyedről igen szép commendatiot vehettem magam viseléséről s készülteimről a Fő Consistoriumba. De sajnoson esett az, hogy az országba mások példáján nem járhatam akadémiára való költségem szaporítására kéregetni, amit alumniumból, perceptori fizetéséből s bor árultatásból gyűjtöttem csak az vala, az pedig ötszáz forintnál nem vala több. Így veszteglék szállásomon fél esztendeig, az alatt engemet minden jók s derék emberek még úri méltóságok is nagyon sajnállottak, ebédjekre hivattak, ösztönöztek, hogy követném meg a professzorokat, én arra nem mehettem. Végre a lélek megtámadta a professzorokat, magok megengedtek, s így indultam kevés idő múlva tulajdon, csak kevésből álló költségemmel útra 1786-ban, egyenesen a Marburgi beneficiumra.

Haessiába egész utazásomon keresztül a vidéket, mezőt, erdőt, hegyet, völgyet, veteéseket, folyóvizet, falut, várost, marháikat, embereit, köntösseikkel, piacaikkal, egybe statisztikai módon leírtam, levelekbe foglalva sógorommal Olajos Sámuel¹⁸⁶ senator és regius perceptornak postán elküldözgettem. Ezt cselekedtem az akadémiák leírásával is valahol csak megfordultam vagy mulattam. Ezen leveleimet az öreg doktor Mátyus mindenkor elkérte, megolvasta, bámulva hirdette másoknak. Benkő nevű letétezt professor¹⁸⁷ járatos lévén a doktorhoz, gyakran hallotta azon levelek olvasását, maga is azon az akadémián tanult, és azt mondotta, hogy ő ezered részét sem tudta azok dolgoknak, melyre a doktor Benkőnek azt mondotta: nem bizony kegyelmed, mert nem a Szigethi feje állott a kegyelmed nyakán.

És a rólam való szép hír szárnyalni kezdett a hazában, mindenek vártak haza, mindenek kívántak úrfiaik mellé elkötelezni. Meg vagynak ezen én statisztikai leveleim ma is békötve.

Már én tellyes megelégedéssel folytattam akadémiái tanulásomat, tapasztalásimat. Magyar Országról három butillia toka[j]ji essenciát vittem volt fel, azokat három leghíresebb professzoroknak ajándékoztam: hallgattam Endemant, Pfeitert, Curtiust, Coingot, Erslebent, hospitáltam másoknál is. Ezeknél hallott tudományokból a szállásomon extractust csináltam minden lecke után, ezen extractusok ma is megvagnak békötve. Megnyertem a professzorok barátságát, sokszor hívott kafféra az ország úttya mellett ültetett magas gesztenye fák árnyékába sétálni, mindenkor tudományos dolgokról való beszélgetéssel deák nyelven, mert ezen nyelvbe magát velem gyakorolni kíván-

¹⁸⁶ Szigethi Susanna nevű nővére férje.

¹⁸⁷ Benkő József (1740–1824) 1787–1789 között a székelyudvarhelyi kollégium hittudományi tanára.

ta. Bibliothékáját szabadon használtam, úgy a több professzorokét, kiket minden héten meglátogattam szállásokon, egész barátsággal viseltetek hozzám, nem tanítói autoritással. Coing még fiát is nekem ajánlotta, hogy a zsidó nyelvben utasítsam, mellyet meg is cselekedtem az atya meglegedésére. E' szerént tanítottam a hanai régens fiát is deák nyelvre. Akadémiai tanuló társaimat is sok tudományos dolgokban segítettém, némelyektől kaptam fizetést is, kaptam pedig a Landgräff kegyelméből ebédet is, vacsorát is két esztendőn keresztül, az mellett pénzbeli szép summát, minden esztendőben két angarián, végre szép summát viaticumnak mind ezüst tallérokban. Az asztalunk együtt volt a német beneficiariusokéval egy házban, de külön asztalra szakasztva, a németek hosszú asztalánál két magyar, két lengyel, egy kisdednél [asztalnál] ültünk. Közönségesen négy féle ételünk volt ebéden, vacsorán három féle zsemelével, serrel egybe.

Egykor egy Piantkouvszki nevű durva szabású lengyel asztali társam az én szómmal magát megsértettnek tartván duellumra meghívott, nekem nem volt kedvem vagdalozni, a prorektornál bé jelentettem, mind kettőnket 24 óráig házi árestomba tartatott. Az eltelve magához hivatott, megfeddve összebékéltetett.

Ez előtt is, az után is sok szép és hasznos könyveket esmértem meg a professzorok bibliothékájokban, olvastam is azokat szorgalommal, jegyzéseket tettem belőlök. Ezt itthon is hivatalaim alatt is közben így míveltem, megvagynak azon jegyzéseim békötve. Azon szép könyvek példájára hasonlókat vásárlottam künn létemben is, itthon is; mintegy ezerkétszáz authorokat, de sokkal több darabokból állókat, mellyekből szintén már szép extractust készítettem, eladóvá tettem. Akartam volna az Udvarhelyi thékának adni, nem drágán; de mivel több volt köztök német s francia author, collegáim ellenzették annak megvételét inkább irigységből, azonban br. Bánffy László¹⁸⁸ fiai számára megalkudta s éppen akkor fizette ki, amikor az első rendbéli fekete akkori bankó leszállítatott Bécsből, mely miatt én igen sok kárt vallottam.

De hogy visszatérjek, marburgi lakásomul adott vala ott laktomban ki az angliai királya Göttingai Tudós Társaság által jutalom mellett egy ily kérdést, hogy lehet legigazabban a Krisztus igaz Istenségét megmutatni? Én is a Fogarasi példáján indulva dissertatiót írtam.

Huszonhárman próbáltunk az Imperiumból Hollandiából, Helvetziából azok béküldetvén az enyim illy mondás alatt: *Veritas utilis, error noximi* recenseáltattak, az enyim az ötödik helyet nyerte, de egyik sem nyerte el a jutalmat, meg van nálam az a göttingai újság, melly ezen munkák recensioját elé adja. Ha itt nem érek célt, nyerék csakhamar stációra való meghívást graff consillarius provincialis commissarius bethleni Bethlen Sándortól két úrfiai Imre és Sándor mellé, háromszáz ezüst forint fizetésre három esztendőkre, minden esztendőben azon fizetésre. Udvarba nem szándékoztam, hanem kathedrába, de addig irogattak Aranka György¹⁸⁹[és] doktor Mátyus, míg reábeszéltek. Alig ígérkeztem el, csakhamar más mágnások is megkerestek hasonló ajánlattal: br. Kemény Simon az öregbik,¹⁹⁰ gr. Toroczkaik Sigmond,¹⁹¹ gr. Rhédei Mi-

¹⁸⁸ Br. Bánffy László (1758–1826).

¹⁸⁹ *Aranka György (1737–1817): író, tudománysszervező.* Marosvásárhelyen és Nagyváradon filozófiát s jogot tanult. 1792-ben megalakított Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság (1792) és Erdélyi Kéziratkiadó Társaság megszervezője.

¹⁹⁰ Id. br. Kemény Simon (1736–1789).

¹⁹¹ gr. Toroczkaik Sigmond (1732–1790).

hály.¹⁹² Ezeken nem sokáig gondolkodtam, hogy üres választ adjak, de mikor ismét az én jóltevőm gr. Teleki József keresett meg becses levelével, akkor fájlaltam miért hirtelenkedtem én magam elkötelezésével. Kénytelen valék üres választ adni, csak azzal vigasztalám a jó grófot, hogy kívánsága szerint meg írom az Akadémiai Tudományok állapottját, a tanítás módját, mind ezekről szóló ítélet tételemmel. Ez meg is tetszett a grófnak, amint hogy maga eljárta az akadémiákat s által látta az én előadásom igazságát. Minden meghívattatásomról szóló levelek s az én válaszim ma is meg vagynak békötve.

Már betölt Marburgba két esztendőm: Endemanntól, Curtiustól, Pfeifertől szép comedatit kaptam, mellyek ma is meg vagynak.¹⁹³ Azután is leveleztem velek deákul, melly levelek meg vagynak nálam.

Mentem már Göttingába, hol az angliai király két fiait volt szerencsém tanuló társaim között nevezni, de volt szerencsém a híres professzorokkal Michaelissel, Richterrel, Lichtembergel, Slottzerrel, Gattererrel, Lessel, Heynével, Kasztnerrel sat. megismerkedni, kik megtudták, hogy a dissertatitot én írtam, meg is kedveltek s marasztottak továbbra is.

A feltett időm bételvén tőlök elbúcsúztam, a gróff Bethlen jelentvén, hogy a fiait a gárdába akarná készíteni, s katonai tudományokra kívánná taníttatni, azért én Studttgártba utaztam, a katonai tudományokat kiesmérni: a Taktikát, Pyrotechnikát, Architecturát sat.

Itt elvégezvén cursussomat, sok helységekben, városokon keresztül tévén tapasztalásokat, minden ritkaságokat, mint elébbi göttingai utamba, a naturalis kunszt, kabinétoakat, astronomika [---], angliai kerteket, weissensteini vízi muzsikát sat. fel jegyeztem s úgy érkezém visszafelé jöttemben pénz nélkül Bécsbe, hol még esztendeig akartam tanulni a híres Sommenfelset[!], Mellberget, Marher Fisiológiáját. Itt extrakveáltam ifjabb Mátyus doktor és doktor Haijsler[!] barátimmal az ispotályi betegek orvoslásán jelen lenni. Bécsnek minden ritkaságát, mulattságait geniussát megérsmereni, azonban a gróffom akadémiai költségemre küldött háromszáz ezüst forintot, mellyekkel ott ülésemet hazafelé való utomat értem ki.

Már meg írt Bécsbe létembe meghallottam, hogy engemet udvarhelyi professornak megválasztott a Fő Consistorium. Siettem haza az anyámmal s testvéreimmal kevés időt tölteni, de Kolozsvárt mulattomban találkoztam a gróffommal gróff Bethlennel, ki megvallá, hogy én udvarhelyi professzornak volnék választva, hanem engemet el nem bocsátana, hanem sietnék Szebenbe menni, hol akkor voltak az gróf úrfiak praeproptorokkal Dósa Gergellyel¹⁹⁴ egybe, ki még azután ment külső országra.

Ki is indultam csakhamar, s utamban esvén az én áldott gróffom gróff Teleki József balázstelki jószága, éppen az hol a gróf mulat vala akkor, udvarlák ott három napokig tarta az akadémiákról tanításról, s tudományokról fáradhatatlan dissertáltván mindketten, nehezen vállám el az én jó gróffomtól és menék Szebenbe a Bethlen grófi szállásra. Ott örömmel fogadának, hozzá fogék a tanításhoz: rhetorikát, poesist taníték s gyakoroltaték elébb velek, azután a filosofiát kóstoltatám, de bévezetém a statisztika, geográfiába, historiába. Legelső examenben az egész Gubernium s Királyi Tábla ítélő dicasteristák jelen létekbén, mert mindenféle tisztség Szebenbe vala, s Német Ország

¹⁹² gr. Rhédei Mihály (1720–1791).

¹⁹³ Sepsiszentgyörgyi Nagy család lvt. S.Á.L. Fond 65/11 Fasc. V. 24., 26., 28.

¹⁹⁴ Dósa Gergely (1761–1826). 1794-től a marosvásárhelyi kollégium jogi professzora. Szabó–Szögi, 145.

Imperialis Statistikáját adám fel vélek. Az úgy meg tetszett, hogy br. Bánffy Farkas statuum praesidens, ki legelébb engemet ezzel acceptált: ne minuat praesentia famam – most az kiáltotta fel, írjam meg Erdélynek Statistikáját ezen módon, maga ki fogja nyomtattatni. Ezután csakhamar meghala 2dik József dicső fejedelmünk ki felett a Fő Consistorium rendelkezésből az egész ország színe előtt én orálék deák nyelven mindeknek elégedésével.

Már üres vala Enyeden a filologiai s historiai kathedra, ennek bé töltésére a Fő Consistorium közönséges megegyezéséből én választattam, melyet az enyedi kollégyum fő curátora méltóságos consiliarius Zejk Dániel nékem meg is mondott, de az én grófom gr. Bethlen esküvéssel erősítette az egész Consistorium előtt, hogy engemet el nem bocsát. Már engem két professori statiotól vona el, csakhamar a harmadik is megtörtént, mert a Szigethi gymnasium curatora Pogány nevű szép hívó levelével, melyet a fennebb említett hivatalimról szólókkal egybe ma is tartok, megkerese, de nem bocsáta a gróff.

Akkor álla bé Kolozsváratt a híres 1791-beli Dieta.¹⁹⁵ Arra menék az úrfiakkal, minden session velek ott valák, protocollumot vétetek velek, pugillárisi jegyzésekkel a kérdésekről, vélekedésekről, végezésekről tökéletesebbet az országénál, melyet a gubernátor Bánffy is megnézett, megolvasott, megdicsért.

A második exament is az úrfiakkal dicséretesen tartottam. Elkövetkezett az harmadik examen ideje, ez Vásárhelyt tartatott a taktikából, pyrotechnikából, architektúrából, mellyről gróff és generalis Bay azt vallotta, hogy ő annak ezered részét sem tudja s engemet generális statiora méltónak ítelt.

De már három esztendeim bétöltek, én is sok szerencsétől lett elvonattatásom miatt, s az udvarban is, sok helytelenségek tapasztalása miatt elkéredzettem, el is bocsáttattam. Már haza szállottam, vártam az isteni bölcs igazgatás szerént a nékem rendelt professori statiot, ezen nyugvó állapotomban kezdette gr. Teleki József az esztendőnként Gernyeszegről adattatandó háromszáz ezüst forintokat nekem fizettetni, de sok úri méltóságok kerestek meg újra udvari tanítónak való szép fizetésű hivatallal, mint br. Radák István, ismét gr. Rhédei Mihályné¹⁹⁶ a mezőmadarasi papi hivatallal, de én már az udvarral jól laktam. Papságra gyenge [a] mejjem[!], a hideget nem szenvedhető természetem miatt magamat nem határozhattam, azonban az én jóltevőm gr. Teleki József nagyobb fia gr. Teleki László tabulae assessor mellé választ olvasó s dolgozótársul, mint maga tartotta volt maga mellett Cornidest.¹⁹⁷

Ide bé állék, alig tölték fél esztendőt nála, testvér két kisasszonyait Polixenát és Anikót tanító s nevelő madmoisellét a kisasszonyoknak Hollárd Máriánna Elisabethát helvétziai aubonnai születésű consilliarus leányát sok helyeken bé bíró személyt megláttam, megszerettem, feleségül elvettem. A lakodalmat a jószívű gróff és gróffné tartották meg, sok úri férfiak s dámák öszvegyűlésével. Szép lakadalmi ajándékot is adtak, de én nem sokáig maradtam ez udvarban is, csak vágytam hozzám illő statiora, vártam is azt.

Az Isten kegyelmes rendelkezésből haza szállottam Vásárhelyre, itt laktomban folytattam tanulásomat jövendő állapotomra való készülgetéssel. Azonban az én nagy

¹⁹⁵ Koncz József: Az 1790–91. XXVI. törvényczikk a vallásügyről. *Protestáns Közlöny* 1891.

¹⁹⁶ Br. Losonczy Terézia (1740–1807).

¹⁹⁷ Cornides Dániel (1732–1787), Pozsonyban és Erlangenben tanult, hazatérése után mintegy 15 évig nevelősködött és tanított. 1767-ben Teleki József titkáráként szolgálatába szegődött. Elkísérte gróf Teleki József fiait a göttingeni egyetemre. Hazatérve, 1785-től a pesti egyetem tanára.

jóltevőm, Isten után, gr. Teleki József küldözgette a háromszáz ezüst forintokat, ez alatt született egyetlen egy leányom Máriánna, éppen vasárnap nap virradólag, én könyörgésemben őtet az Istennek ajánlottam, szenteltem. De mikor látnám a feleségem nagy fájdalommal járó szülését, felfogadtam, hogy vele ezután csak szűz életet élek, melyet meg is tartottam. Leánykámnak kereszt atyául ez én jóltevőmet gr. Teleki Józsefet nyertem meg, ki 30 aranyból álló ajándékot adott számára.

Már csak otthon várakoztam tanulgatva, házam népére, a kisednek nevelésére ügyelgetvén. Két esztendőket alig töltöttem itt, az én jóltevőm az enyedi kollégyomba professor Kováts József halálával esett filozofiai, mathesisi, és fisikai katedrára engemet igyekezett bététetni s bétenni, de a megholt professor még életében gondoskodott maga helyébe rendelni öc[c]sét, tízezer forintokat úgy ajánlván a kollégyomnak, ha őtet teszük professzorrá. Ez szerént tízezer forintot tévének oda professzorrá s én elmaradék, de nem vigasztalás nélkül, mert az én nagy jóltevőm ugyan azon gr. Teleki József plánumába tette, hogy engemet Magyar országra Lőcsére professzornak s egyzersmind papnak tenne bé, addig pedig a gr. és generalis Wartensleben udvarába testvére gyermekeinek: Sándor úrfinak, Kattoh s Klára kisasszonyoknak tanításokra, nevelésekre küldé fel Bécsbe háromszáz ezüst forint úti költségre való segedelemmel.

Küldé pedig fel egész házam népével egybe: feleségemmel, kised leánykámmal, s annak szolgálójával, oly rendelésével, hogy a feleségem a két kisasszonyokat nevelné s tanítaná, én pedig a kisasszonyokat is, az úrfit is. Itt már jól volt dolgunk, de tetszett a bölcs Istennek ezen boldogságunkat másra változtatni. Meghala az én felejthetetlen földi jóltevőm gr. Teleki József, de élt s él a mennyei jóltevőm. Kivitetlen marada a lőcsei plánum, én is tehát az udvarból elkéredzém s ismét Vásárhelyre szállék. Elfelejtetem vala fennebb említeni, hogy a Bécsbe menetelünk előtt Vásárhelyt volt lakásom alatt szinte egész a két esztendőket egy Fekete Rosalia nevű kisasszony nevelésében s tanításában töltöttük, kit mint atyafiát gr. Toldalagi Lászlóné¹⁹⁸ tartott. Akkor eleget untatott ezen grófné a Bécsbe való útról s eleget marasztott.

Már most visszajövetelünkkor a kisasszony férjhez ment vala, mi hát csak magunkra valánk, és minden hivatal nélkül. De rendelt az isteni gondviselés újra csakhamar egy jó hivatalt, mert a messze látó, jószívú és hathatós befolyású, ékesen szóló ítélő mester Szentpáli Elek kisasszonyát és úrfiait reám bízta, hogy francia nyelvre és fisikára tanítanám. Bévitetett kutyfalvi jószágába, ott tanígtattam őket minden héten egyszer felmenvén Vásárhelyre felségem s gyermekem látogatására.

Itt az isteni gondviselés Kutyfalván megtalála engemet, hogy a régen óhajtott vigasztalással bé töltene, mert Udvarhelyen filozofia, mathesis és fisica profeszora Bodola Sámuel¹⁹⁹ professor meghalván, a Fő Consistorium engemet választá és rendelete ide professzornak 1797-ben február 12-dikén, mely nap nekem ezért s azért is, hogy feleségem az nap született s az nap vettem feleségül is, hármass emlékezetű nap vala. Legelsőben gratulált nékem a professzorrá lett választásomban kolozsvári professor Bodoki József levélben. Jött azonban sokfelől gratuláció, mert minden jóknak szíveket megnyertem vala.

¹⁹⁸ Nagycsei gr. Toldalagi Lászlóné gr. Korda Anna.

¹⁹⁹ Bodola Sámuel 1787-ben választották udvarhelyi tanárrá, haláláig (1796) itt tanított. Szabó–Szögi, 97.

Már én oly készen valék, hogy minden órán elköltözhettem Udvarhelyre; az én kedvelt uramtól ítélőmester Szentpáli Elektől elbúcsúzám. Vásárhelyre menék, várám s hamar el is érém a meghivatást, napot tevék a szekerek elküldetése iránt.

Azok eljövén április első napján elindulék, másodikán Udvarhelyt valék, akkor éppen vakáció vala, tanulás kezdete első napján Szentgyörgy nap sok számból álló hallgatóim jelenlétekben deák nyelven béköszönték.

Professzori életem vonásait le írtam az Udvarhelyi Kollégium Historiájában, mely Pesten a Tudományos Gyűjteményben ki is adatott. Itt már csak a nagyobbacska vonásokat teszem be.

Gyenge lábon állának itt a tudományok s csak kevés számból, én soha nem szeretvén sectarius lenni eklektikus lettem. Tanítottam deák, görög, német nyelveket, privatim franciát, római, görög régiségeket, haza históriáját. Legelsőben vittem bé a Litteraria, Filosofika Históriait, legelsőbben a Methodológiát, Somatológiát, Antropológiát, Statistikát, Aesthetikát, az Oratorianak s Poesisnek a Generalis Psychológiát. Folytattam, de nem Wolff szerént, hanem kritice a Logikát, Metaphysicát, Pantocaregorologia név s kiterjedés szerént, mellyben a Generalis mundi, Dei, animarum, murum metaphisica mind bé volt foglalva. Tanítottam az empirica Psychológiát, a Fisikat egész kiterjedésében, a Morált, a Jus tudományát egész kiterjedésében: naturale, civile, politicum, publicum, privatum, patriam just, a Mathesist egészen, nem csak generalis hanem specialis részét is. És így három professori személyt viseltem. Ezeken kívül privatim minden jobb deákokat könyvek esméretére, olvasására, használására vezettem. A jobb klasszistákat a deák nyelv kritikájára vezettem, a tiszteknek és oskola mestereknek készülöket külön oktattam, készítettem jövőndő állapottyokra: gyakorlásra, példákat, tudós matériákat adtam ki sat.

Jöttek minden felől az oskolába más kollégiumokból is, jöttek katolikusok, szászok, oláhok sokan, egy zsidót br. Kemény Zsigmondé különös gondviselésem alá küldött. Br. Henter Antal a két nagyobb kisasszonyait tanításomra bírta. Fő tiszteletű br. Rauberné Ferencz nevű fiát kezem alá adta s asztalomra is. Méltóságos Hollakiné fiát hasonló módon bírta reám. Huszon nyolc esztendőök alatt mind szüntelen voltak megszakadás nélkül asztalunkon s tanításom alatt úrfiak, nemesek: br. Györfiek, Rauber, Székely Sámuel, Hollaki, Ugron s mások. Megnyertem kedvelléseket gr. Toldalagi Lászlónénak, gr. Bethlen Sámuelnénak, gr. Bethlen Lajosnénak, br. Kemény Sigmondnénak, gr. Bethlen Pálnénak, br. Dániel Istvánnénak, az egész Háromszéknek, Udvarhelyszéknek, mellyeket jó papokkal, külső tisztviselőkkkel bétöltöttem, melyek máig is hozzám szeretettel, tisztelettel viseltetnek. Háromszéket negyven nyáron, néha télben is látogattam meg, többnyire ott lévő jó uraim s asszonyaim vitettek bé, egyébkor férjhez Háromszékre vitett leányom látogatására mentem. Mihály Eleket, Szabó Eleket, Karátson Sámuel akadémiákra eresztettem, amazokat Jénába, ezt Bécsbe, az Akadémiára mehetést a Fő Consistoriumtól én nyervén meg.

Komédiákat, érzékeny játékokat fordítottam, théatrumot állítottam fel a kollégium belső udvarán, melynek készítésére én kéregettem hol személyesen, hol leveleim által. Itt gyakoroltam ifjúságot mind a bátorságban, mind a szép dolgok viseletében, de elértem azt a célt is, melyre törekedtem, hogy a tőlük idegenkedő s velünk ellenkező atyfiakat hozzánk meghajtottam, csaknem barátságos társalkodásra hoztam. Még többre vittem azzal, hogy minden Farsangon kétszer háromszor magam szállásomon az egész Udvarhely széki nemességnek nobelbált adtam magam költségen. Ezeket csak a rosszszak magyarázták rosszra, melyért rólam pasquillust is írtak, de én aszt nagy lélekkel

megvettettem. Professzori alsó collegám Zilahi Sebes János,²⁰⁰ ki velem Marburgban léteben a tudományos vetélkedés által tölem félemllett, ide jövetelem meggátlására az ifjúságot ellenem lázzasztotta volt, melyért a Fő Consistoriumtól nagy pirongságot kapott. Azután is együtt szolgálatunkban, tanításomhoz szólani nem merészelvén, erkölcsemben[!] piszkálódott, melyért ő szégyenített meg. Ennek halála után Benkő Zsigmond²⁰¹ collegámtól is eleget szenvedtem, mert ez egész ember gyűlölő, de magával is meg nem elégedő lévén, mindeneknek unalmat okozott, magának pedig gyűlötséget szerzett.

Az én időmben kezdődött ezen kollégyomban az harmadik professzor előállása, az vala Karácson Sámuel²⁰² deák, német nyelveknek, geografiának, világ historiájának, természet historiájának professzora, ki elébb jó darabig hozzám barátsággal, sőt tisztelettel viseltetett, de utoljára ellenem sok alacsonyágokat követett el, mert midőn én a sokféle s nagy tűzzel, szorgalommal folytatott hivatalom mellett, mint a mások világozására égő gyertya már szinte elemésződve volnék, elgyengült testtel, látásomban, hallásomban lett fogyatkozással, főképpen hideg időben a hideget nem szenvedhetvén nem szolgálhatnék, s erre nézve a Fő Consistoriumtól hivatalom letételére engedelmet kérnék s nyerek. A Fő Consistorium is tekintetbe venné hosszas, szorgalmatos és előmeneteles szolgálatomat, s ezekért fél professzori fizetéssel, professzori ranggal elbocsátana, s a professzori nagy lakóháznak alsó tractussát szállásul életem végéig nekem rendelné.

Karácsony Sámuel oda költözvén a felső tractusba, csakhamar kezdett egész háza népével alám áskálódni, hogy az alsó tractusból elmozdíthasson, felesége, gyermekei, cselédei s maga minden kigondolható mocskokat hánytanak reám, feleségemre. Másoknak gyaláztak, a hozzánk járókat untatták, de csúfoltak is, néha azok előtt a kapu ajtót bé is zárták, annyira mentek, hogy egyik fő curator által a Fő Consistoriumba feladták, hogy nekik miattam a szállás nem elégséges, azért más rendelés tétetett a Fő Consistoriumtól, az, hogy a kollégyom kasszájából szállás pénz rendeltessék nekem – ez hatvan magyar forint – így lakom ma is azon áron fogadott szálláson.

Megvoltak már elein minden tudományokra való készüléteim írva, békötve. Jó darabig leírott cursus nélkül tanítottam, tanítványim rapiálták, s abból feletek, de jobban feletek mint most a leírott cursusból. Utoljára a Fő Consistorium parancsolatyyából kezdettem én is másokkal egybe cursusomat leírni.

Hivatalomról lett lemondásom után szállásomon francia nyelvet tanígtattam azoknak, kik arra kértek, hol könyvek esméretére, hol disputatoria, hol dissertatio írásra készígtettem azokat kik erre kértek. Több időmet fordítottam a megolvasott derék munkákból való extractusokra, hol az azokra tett kritikai jegyzésekre, mellyek békötve az elébb említettetekkel negyven s néhány darabokra mennek s ma is meg vagynak.

Kinyomtatva vagynak pedig ezen munkáim:

Sz. Udvarhelyi rosás kert, vagy az Sz. Udvarhelyi kollégyom Historiája kezdetitől fogva, jött ki Pesten a Tudományos Gyűjteményben.

A következők jöttek ki a Kassai Minervában, úgymint:

A Deák nyelv hibás tanulása s tanítása modjáról való értekezés.

²⁰⁰ Zilahi Sebes János (1753–1803). 1789-től az udvarhelyi kollégium tanára. Szabó–Szögi, 518.

²⁰¹ Benkő Zsigmond: Sáromberki pap, 1804-től haláláig (1819) Székelyudvarhelyen tanár. Szabó–Szögi, 80.

²⁰² Karácson Sámuel Udvarhelyen egyetemes történelmet, latint és fizikát tanított. Szabó–Szögi, 251.

Az élő Lélekkel egybe kötött Testnek tudománya Filosofiai szem ügyre véve vagy Somatologia magyarul.

A nyelvről közönséges filosofiai értekezés.

Mathematikai elmés fel vetések s ki találások.

Udvarbely városának története kezdetitől fogva.

Nemes Udvarbely szék Statistikai le írása.

A bébizonyítások vagy Demonstratziók kutfjei, krízis alá vetve.

A Tudományokba bé csuszott primum principium kritikai meg rostálása.

Tiszteletes Professor Fogarasi Pap József élete.

Falusi iskolák számára készített Tanító s tanuló könyvetske.

Ujj Filosofiai kinézések.

A magyar nyelv természetéről s magyar szók eredetéről való értekezés.

Magyar naturalis Theologia az Isten létéről s természetéről.

Magyar Psychologia a lélek természetéről.

Magyar Mathesis numerus, algebraicus calculus nélkül, figurák nélkül csupán resolutioból s demonstratioból állva.

Hasonlo Magyar Mechanica.

Készen vagynak következendők is:

Filozofijára kritikai jegyzések.

Theológiára néző kritikai jegyzések.

Különböző tudományokra néző kritikai jegyzések.

Hetvenöt esztendei életének keresztül folyt magyar Erdélyi szokások le írása.

A magyarokhoz bé tsúszt babonáságok.

Az idő változásnak fel vett jegyei.

A magyar példabeszédek Erdélyben.

A Házji s iskolai nevelés egybe vetve.

Runkénius kritika-írása Nemsterhuisius képében.

Professor Kiss Gergely élete.

Borosnyai Simeon élete.

Gombási István élete.

Magam tulajdon életem tőlem iratva.

Pápei. Tromfra tromf. Százszor szép. Kottybelé.

Melhyek már a nagyobb zsidó játékok. Sat.

Eddig azon gondolkoztam, hogy hogy éljek jól, már azon gondolkozom, hogy hogy halhassak meg jól. El is jöttek a magok ottan-ottan bé jelentő postái a halálnak, melyek most azt mondogatják: Rendeld el házatad, mert meghalsz. Tettem is némely rendeléseket, hogy ceremonia s költség temetésemre nem tétessék. Prédikáció ne mondasék. Sőt ének is egy vers a háznál, egy vers a sírnál tétessék, az egész temetői úton hallgatás legyen. Koporsóm fedele jobb oldalára szegekből e' veretessék ki: *Engem ne felejts*, bal oldalára ez: *Engem ne bánts*. Adja az Úr Isten, hogy az igazaknak halálával halhassak meg.

Íram Sz[ékely]Udvarhelyt életem 75dik esztendeje végén 1833ben professor Szigethi Gyula Mihálly.

Szigethi Gyula Mihály megjelent munkái

- 1825
Nemes Udvarhely-széki Rósáskert. *Tudományos Gyűjtemény*. XI. kötet. Pest 30–62.
- 1828
Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet Anya-Várossának leírása. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 1742–1752.
A Deák nyelv nem tudása okairól s tanulása hibáiról. *Felső-Magyarországi Minerva*. 1916–1919.
- 1830
Az emberi lélekkel egybe-köttetett élő testnek filozofiai esmérete. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 126–138.
A’ nyelv vagy beszéd, filozofusi szemmel tekintve. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 143–155.
- 1831
Nemes Udvarhely szék statisztikai leírása. *Nemzeti Társalkodó* I. 5–12. sz.
- 1832
A Számvetés-Tudományra való néhány elmés kitalálni való felvetések. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 282–290.
A’ megbizonyításoknak (demonstratióknak) kútfejei, philosophusi ítélet alá vetve. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 355–361.
A’ tudományokba bécsúszott fő állatmány (primum principium) megrostálva. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 361–367.
A Magyar nyelv’ természetére és abban a’ szók’ eredetére vezető értekezések. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 401–413.
Tyúkok öröme. *Felső-Magyarországi Minerva* 1832. Kassa 559–560.
Tt. Fogarasi Pap József’ a’ Maros-Vásárhelyi evang. Ref. Ns. Kolégyiomban Filozofiát és mathesist tanító rendes Professorána élete leírása. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 601–627.
- 1834
A’ Tudósok ítélésbeli botlásairól (praedjudiciumairól) rövid vonások. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 143–154.
A’ Lélek’ természetéről, Philosophiai értekezés. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 1834. Második füzet. 203–234.
Folytatása a’ Magyar-nyelv természetének, és a’ Magyar-szók eredetének. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 415–424.
Philosophiai értekezés a’ Mathésis vagy mennyiség Tudományának fontos és könnyű voltáról. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 469–482.
Nem tsupán az elme élesítésére, hanem a’ köz haszonra készítettett Mérés-tudománya. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 543–616.
A Rakottmány’ Tudománya (mechanika), Magyar-nyelven elő adva, és a’ közönséges élet hasznaira szabogatva. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 696–727.
A’ Kritika dicsérete Hemsterhuisban. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 1834. 816–821.
Különböző Tudományokrul néző kritikai jegyzések. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa. 821–859.
- 1835
A’ Székely-Nemzet’ eredete, változása és rende, 374-ik esztendőtil fogva 1063-ig, egy rövid kéz-iratból. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 15–22.
A’ Székelek’ régi törvényeik. Egy 1505-dik Eszt. költ, hiteles kúftókból merített Tudosítás. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 144–159.

1836

- Székelek eredete, és a' Csík-Gyergyói Kászon-Székekbeli fő Tisztviselőknek karakterei. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 164–181.
- Nemes Udverhelyi-Anyaszéknak, néhai Gyulaffi László által készítettett, de már elviselt régi zászlója helyébe, Mélt. Gróf. Haller Karolina Asszony által tulajdon kezeivel himezett új zászló' innepi emlékezetére készült Versezet. *Felső-Magyarországi Minerva*. Kassa 1836. 182–184.

Irodalom

- A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményének katalógusa*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányokat írta Sipos Gábor. Kolozsvár 2004.
- Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest 1976.
- Benkő József: *Transilvania Specialis. I–II*. Közzéteszi Szabó András. Bukarest–Kolozsvár 1999.
- Benkő József: *Filius Posthumus*. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Csáki Árpád és Demeter László. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14. Kolozsvár 2004.
- Csáki Árpád: Csernátoni Vajda György kéziratos feljegyzései (1673–1687). *Református Szemle* 2003/6. 744–760.
- F. Csaka Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományőrző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest 1983.
- Fazakas István: *Vallás és neveléspolitiká Erdélyben*. Csíkszereda 2004.
- Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás (1770–1799)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Juhász István. Bukarest 1974.
- Gönczi Lajos: *A székely-udvarhelyi ev. ref. Kollégium múltja és jelene történelme*. Székelyudvarhely 1895.
- Herepei János: *A Habsburg-uralom alá jutott Erdélyben forgalomba hozott pénzek értékviszonya*. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III*. Szerkesztette Keserű Bálint. Budapest-Szeged 1971. 577–585.
- Hermann Gusztáv: Az ifjúság akarván világosítani. Szigeti Gyula iskoladrámái. *Korunk* 1974. 121–126.
- Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest 1993.
- Jakó Zsigmond: A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár története. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976. 219–251.
- Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest 1979.
- Kis Ferenc: *A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium történelme*. Székelyudvarhely 1873.
- Kocziány László: Adatok a felvilágosodás és reformkor eszméinek terjedéséhez Erdélyben (A göttingai és jénai egyetemeken tanult erdélyi értelmiségiek hazai tevékenységéről). *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest 1980. 169–172.
- Kolumbán Vilmos József: *Backamadarasi Késs Gergely*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 15. Kolozsvár 2005.
- Koncz József: A marburgi (Hessen) magyar stipendium vázlatos története és mostani állása. *Protestáns Közöny* 1898.
- Koncz József: A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése. *Magyar Könyvszemle* 1879. 215–233., 313–332.
- Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium ismertetése. In: *A marosvásárhelyi ev. ref. collegium értesítője 1884/85*. 113–176.
- Koncz József: *A marosvásárhelyi ev. ref. collegium története*. Marosvásárhely 1896.
- Koncz József: Berliini stipendiumok. *Protestáns Közöny* 1888. 275.
- Kovácsnai Sándor: *Az ész igaz útján. Válogatott írások*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziány László. Bukarest 1970.

- Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok (1718–1784)*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest 1970.
- Sebestyén Mihály: Zilahi Sámuel és a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára. *Erdélyi Múzeum* LVIII (1995) 1–2 sz. 2–16.
- Szabó Miklós–Szögi László: *Az erdélyiek külföldi egyetemjárása a XVIII. és a XIX. században*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerkesztette Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 470–483.
- Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely 1998.
- Szabó Miklós: Marosvásárhely népessége a XVII–XX. században. In: *Művelődés és gazdálkodás az újkori Erdélyben*. Marosvásárhely 2003.
- Szigethi Gyula Mihály: Nemes Udverhely–Széki Rósáskert. *Tudományos Gyűjtemények* XI. Pest 1825.
- Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet Anya-Városának leírása. *Felső-Magyarországi Minerva*, 1828.
- Tonk Sándor: *A marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged 1994.
- Tonk Sándor: A marosvásárhelyi református kollégium múltjából. *Korunk* 1982. november 871–877.
- Dr. Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. I–III. Kolozsvár 1905.
- Zayzon Ferenc: *A Székely-Udvarhelyi evang. reform. egyházközösség története*. Székelyudvarhely 1839.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. Szerkesztette dr. Ladányi József. Budapest 1977.

The Autobiography of Gyula Mihaly Szigethy

The „peregrinatio academica” is a well documented topic of the transylvanian cultural history from the 17–18th century.

Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) was one of the thousands of young people, who choosed to travel thousands of miles in order to continue their studies in western-European universities.

After finishing the college of Marosvásárhely (Tg. Mures) –one of the best transylvanian calvinist schools of his time –, thanks to the financial support of count Joseph Teleki, he attended the universities of Marburg, Göttingen, Stuttgart and Viena in the period between 1786–1790. Returning home he choosed not to become a priest as it would be a custom in those times, earningig his living for a few years as a private-professor in the courts of local nobils.

In 1797 ha was ellected professor of the college from Udvarhely (Odorheiu Secuiesc), where he made a carrier, retiring in 1823. In this time he published among others articles about the history of the town and the college of Udvarhely.

Although his journal written between 1786–1790 no longer exists, his autobiography –published in our article– written in 1833 contains important datas about the transylvanian educational system from the late 18th and the beginning of the 19th century.